ੴ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਜੀਵਨ-ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ

ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

ਤਤਕਰਾ

ਪਹਿਲਾ ਕਾਂਡ—

ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਤਰੀਕ ੭
ਬਾਲ-ਉਮਰ ੭
ਗੁਰਿਆਈ, ਬਾਣੀ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ੮
ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ ੯
ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਚੋਟ ੧੦
ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ੧੧
ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ੧੧
ਪਿੰਡ ਵੱਲੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ੧੨
ਅੰਤਰ ਸਤੋਏ ੧੨
ਅਨੰਦਪੁਰ ੧੩

ਦੂਜਾ ਕਾਂਡ—

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮਜ਼ਹਬੀ ਨੀਤੀ ੧੪
ਪਾੜੋ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ ੧੫

ਤੀਜਾ ਕਾਂਡ—

ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਵਲ ਜਾਣਾ ੧੭
ਮਾਲਵੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ੧੮
ਮੂਲੋਵਾਲ ੧੯
ਸਰਵਰੀਏ ੨੦
ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ੨੦
ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ, ਭਾਈ ਮੀਹਾਂ ੨੧
ਕੁਰਖੇਤ੍ਰ ੨੧

ਚੌਥਾ ਕਾਂਡ—

ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ੨੩
ਬਿਹਾਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ੨੩
ਗਯਾ, ਪਟਨਾ ੨੪
ਮੁੰਗੇਰ, ਬੰਗਾਲ ਪ੍ਰਾਂਤ, ਢਾਕਾ ੨੫

ਪੰਜਵਾਂ ਕਾਂਡ—

ਆਸਾਮ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦਾ ਭੂਗੋਲ ੨੭
ਅਹੋਮੀ ਕਬੀਲਾ ੨੯
ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ੨੯

ਛੇਵਾਂ ਕਾਂਡ—

ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਆਸਾਮ ਨੂੰ ੩੨
ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਸਾਮ ਵਿਚ ੩੩

ਸਤਵਾਂ ਕਾਂਡ—

ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਵਾਪਸੀ ੩੬
ਸਖ਼ਤੀ ਦਾ ਉਲਟਾ ਫਲ ੩੬
ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤ ੩੮
ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੂਰਨੇ ੩੮
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ੩੯

ਅਠਵਾਂ ਕਾਂਡ—

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦੇਸ-ਰਟਨ ੪੧
ਸੈਫ਼ਾਬਾਦ, ਸਮਾਣਾ ੪੧
ਕੈਥਲ, ਲੱਖਣ ਮਾਜਰਾ, ਰੋਹਤਕ ੪੨
ਤੁਰਕ ਹਾਕਮਾਂ ਵਲੋਂ ਰਪੋਟਾਂ ੪੨
ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ੪੩

ਨੌਵਾਂ ਕਾਂਡ—

ਕੈਦ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ੪੫
ਭਾਈ ਜੈਤੇ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ੪੬
ਰਕਾਬ ਗੰਜ, ਲੱਖੀ ਵਣਜਾਰਾ ੪੭
ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ ੪੮
ਜੀਵਨ-ਸੰਖੇਪ ੪੮

ਦਸਵਾਂ ਕਾਂਡ—

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ੫੦
ਪਰਸਿੱਧ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ੫੧

੧੧ਵਾਂ ਕਾਂਡ—

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ੫੨
ਤਾਲੀਮ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ੫੪

ੴ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਜੀਵਨ-ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ

(੧੬੨੧-੧੬੭੫)

ਪਹਿਲਾ ਕਾਂਡ

ਜਨਮ-ਅਸਥਾਨ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। 'ਗੁਰੂ ਬਜ਼ਾਰ' ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗਲੀ ਵਿਚ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਅਜੇ ਤਕ ਕਾਇਮ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਲ' ਹੈ।

ਜਨਮ-ਤਰੀਕ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੫ ਵੈਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੬੭੮ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਚੰਦ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਤਦੋਂ ਵੈਸਾਖ ਵਦੀ ੫ ਸੀ। ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਦਿਨ। ਈਸਵੀ ਸੰਨ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ੧ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੬੨੧ ਸੀ।

ਬਾਲ-ਉਮਰ

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਸੰਨ ੧੬੩੦ ਤਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਰਹੇ, ਤੇ ਫਿਰ ਇਥੋਂ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ) ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਸੋ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ੯ ਸਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ।

ਜਦੋਂ ਸੰਨ ੧੬੩੪ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਖ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਬੇ-ਮੁਖ ਹੋ ਕੇ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ, ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਕਾਲੇ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਕੁਝ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ

ਸੀ, ਤਦੋਂ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਭੀ ਉਥੇ ਹੀ ਸਨ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਜੰਗ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਕੀਰਤਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਸਮੇਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਕਾਲੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਕਾਲਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਨਕਾ ਪਿੰਡ ਸੀ।

ਗੁਰਿਆਈ

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ੩ ਵੈਸਾਖ (ਚੇਤਰ ਸੁਦੀ ੧੪) ਸੰਮਤ ੧੭੨੧ (ਮੁਤਾਬਿਕ ੩੦ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੬੬੪) ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕਰ ਗਏ ਕਿ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ' ਹੈ। ਲਫ਼ਜ਼ 'ਬਾਬਾ' ਸਿਖ-ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ' ਵਾਸਤੇ ਆਮ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ 'ਵਾਰਾਂ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਬਾਬਾ' ਕਈ ਵਾਰੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਦਾਦੇ' ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 'ਦਾਦੇ' ਹੀ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ।

ਬਾਈ ਦਾਅਵੇਦਾਰ

ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਦਰਖ਼ਾਨੇ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਚਾਲੇ ਵਰਤ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਚਾਲ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋਈ। ਸਿਖ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਵਲ ਨਾ ਝੁਕ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਵਾ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਬਣੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਉਤੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਹੱਲਾ-ਸ਼ੇਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਪਰ ਸਿਖ ਕੌਮ ਫਿਰ ਭੀ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਰਹੀ।

ਚੀਚਕ ਦੇ ਮਾਰੂ ਤਾਪ ਦੀ ਅੱਤ ਦਰਜੇ ਦੀ ਘੂਕੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜਾ-ਨਸ਼ੀਨ ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਪੂਰੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਤਕ ਨਾ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ। ਸਿਰਫ਼ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਬਾਬਾ' ਅਤੇ 'ਬਕਾਲਾ' ਹੀ ਸਮਝੇ ਜਾ ਸਕੇ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤਕ ਨਿਰਾਸਤਾ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖ ਕੌਮ

ਵਿਚ ਤਕੜੀ ਫੁਟ ਪਵਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਜਾਪਿਆ। ਗੁਰਿਆਈ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਹੱਕਦਾਰ ਖੜੇ ਕਰਨ ਲਈ ਚੁੱਕ-ਚਕਾਵੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ-ਕਰਾਏ ਗਏ।

ਇਸ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਬਾਬਾ' ਦੀ ਦੁ-ਤਰਫੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਣ ਲਈ ਕੁਝ ਕੁ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਮਾਰੇ। ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ ੨੨ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਗੱਦੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਾ-ਨਸ਼ੀਨ ਦੱਸਿਆ। ਬਾਬਾ ਧੀਰਮਲ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਘੇ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਦਾਅਵੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪਾਸਾ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਭੀ ਵਧੀਕ ਪੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ 'ਆਦਿ ਬੀੜ' ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਧੀਰਮਲ ਜੀ ਉਹ 'ਬੀੜ' ਭੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਕਾਲੇ ਲੈ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਦਸਵੰਧ ਦੀ ਉਗਰਾਹੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਈ ਮਸੰਦਾਂ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸੋ, ਕਈ ਮਸੰਦ ਆਪਣੀ ਵਧੇਰੀ ਤਾਕਤ ਬਣਨ ਦੀ ਆਸ ਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਨਵੇਂ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਵੈਰਾਗ-ਸੁਭਾਵ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੌੜ-ਭੱਜ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਪਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਦਗੀ ਵਿਚ ਅਟੰਕ ਹੀ ਟਿਕੇ ਰਹੇ।

ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ

ਜਦੋਂ ਸਿਖ-ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ ਹਨ, ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੁੰਮ-ਹੁਮਾ ਕੇ ਬਕਾਲੇ ਆਉਣਾ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਗੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ੨੨ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨਿਰਾਸਤਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਇਹ ਗੜਬੜ ਟਿਕੀ ਰਹੀ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿਖ ਵਣਜਾਰਾ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਣਾ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਆ ਅੱਪੜਿਆ। ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਿਲਾ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਨਗਰ ਟਾਂਡੇ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੇਸ-ਦੇਸਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਪਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਵਪਾਰ ਦੇ ਨੜੇ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਮੋਹਰਾਂ ਭੇਟਾ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਆਇਆ ਸੀ। ਪਰ ੨੨ 'ਗੁਰੂ' ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਭੀ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਤੇ ਦਿਲਗੀਰ ਹੋਇਆ। ਆਖ਼ਰ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਉਂਤ ਸੁੱਝੀ। ਹਰੇਕ 'ਗੁਰੂ' ਅੱਗੇ ਦੋ ਦੋ ਮੋਹਰਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਸੱਚਾ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਇਹ ਗੁੰਝਲ ਹੱਲ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਹਨਾਂ ੨੨ 'ਗੁਰੂਆਂ' ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਭੀ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾ ਸਮਝੀ। ਪੁੱਛ-ਪੁਛਾ ਕੇ ਫਿਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਸ ਭੀ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਇਕੱਲੇ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਦੌੜ-ਭੱਜ ਵਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਸਨ। ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਭੀ ਦੋ ਮੋਹਰਾਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਸਾਰੀ ਮਿਥੀ ਭੇਟਾ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰਾਇਆ। ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ। ਕੋਠੇ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਢੰਡੋਰਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ—'ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ ਰੇ, ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ ਰੇ'। ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਸਭ ਸਿਖ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਵਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਭੇਟ ਲੈ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਉਸ ਦਿਨ ਸਾਵਣ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਸੀ। ਤਦੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਮਰ ੪੩ ਸਾਲ ਅਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ੪ ਮਹੀਨੇ ਸੀ।

ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਚੋਟ

ਦਾਅਵੇਦਾਰ 'ਗੁਰੂ' ਹੁਣ ਦਾਲ ਨਾ ਗਲਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਬਕਾਲਾ ਛੱਡ ਕੇ, ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪਏ। ਬਾਬਾ ਧੀਰਮਲ ਜੀ ਦੇ ਮਸੰਦ ਸ਼ੀਹੇ ਨੇ ਜਾਂਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਸਮਝ ਕੇ ਅਜੇ ਇਕ ਹੋਰ ਹੱਥ ਖੇਡਿਆ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਬੈਠਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਖੁੰਝ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਚਾਅ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ੀਹੇਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਪੈਸਾ-ਟਕਾ ਲੱਭਾ, ਉਹ ਲੁੱਟ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਧੀਰਮਲ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਸਾਰੀ ਵਧੀਕੀ ਵੇਖ ਕੇ ਭੀ ਸ਼ਾਂਤ-ਚਿੱਤ ਅਡੋਲ ਟਿਕੇ ਰਹੇ।

ਪਾਠਕ ਇੱਥੇ ਚੇਤਾ ਰੱਖਣ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਅੱਤ ਦੀ ਵਧੀਕੀ ਕਿਸੇ ਕਿੱਲੇ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਚੁੱਕਣਾ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਤਾਂ ਬਥੇਰੇ ਖਲੋ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਪਾਜ ਉੱਘੜਿਆ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਘਰੋ-ਘਰੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜਿੰਦ ਉਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਬਾਬਾ ਧੀਰਮਲ ਜੀ ਦੇ ਮਸੰਦ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹੀ ਆ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਧੀਰਮਲ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਜਗੀਰ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਕਿਸੇ ਨਾਜ਼ਕ ਸਮੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਵਿਖਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਦੀ ਚਮਕਾਈ ਹੋਈ ਪਰਸਪਰ ਫੁਟ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਤਾਂ

ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਿਰ-ਦਰਦੀ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਗੋਂ ਦੋਸ਼ ਭੀ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਵਾਰ ਭੀ ਖ਼ਾਲੀ ਗਿਆ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ

ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਈ ਹੋਰ ਸਿਖ ਭੀ ਅਜੇ ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ। ਬੰਦੂਕ ਚੱਲਣ ਦਾ ਖੜਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭ ਆ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਅਸਲ ਘਟਨਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਸਮੇਤ ਕਈਆਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਧੀਰਮਲ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਤੋਂ ਲੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਮਾਲ ਉਹ ਮੋੜ ਲਿਆਏ। ਬਾਬਾ ਧੀਰਮਲ ਤੋਂ 'ਆਦਿ ਬੀੜ' ਭੀ ਖੋਹ ਲਈਓਨੇ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਪਸੰਦ ਨਾ ਆਈ, ਉਹਨਾਂ ਉਹ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਤੇ 'ਆਦਿ ਬੀੜ' ਸਭ ਕੁਝ ਧੀਰਮਲ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਅਗਸਤ ੧੬੬੪ ਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ

ਤ੍ਰੀਹ ਸਾਲ ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣ ਪਿਛੋਂ ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਹਰ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਸਨੇਹਾ ਪਰਚਾਰਨ ਲਈ ਚੱਲ ਪਏ। ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਭੀ ਅਜੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ। ਕਈ ਪਿੰਡਾ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਏ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੬੩੦ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਤਸੰਗ ਆਦਿਕ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਖ-ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਮੁੜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਸੰਨ ੧੬੪੪ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਗੁਰੂ ਬਣੇ। ਉਹ ਭੀ ਸਾਰਾ ਸਮਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ। ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸੰਨ ੧੬੫੪ ਵਿਚ ਛੇ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਟਿਕੇ, ਜਦੋਂ ਆਪ ਮਾਝੇ, ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਚਾਰ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਚੱਕਰ ਲਾਣ ਆਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸੰਨ ੧੬੬੫ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ੩੪ ਸਾਲ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਪੂਜਾ-ਭੇਟ ਦੀ ਆਮਦਨ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ

ਰੋਜ਼ੀ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿਵਾਸ-ਅਸਥਾਨ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ੀ ਦੇ ਡੋਲਣ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਸੀ। ਸੋ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਥੇ ਆਇਆਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੀ ਤੌਖਲਾ ਆ ਪਿਆ। ਬਕਾਲੇ ਦੇ ੨੨ ਦਾਅਵੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੁਝ ਮਸੰਦਾਂ ਦਾ ਕੁਹਜਾ ਰਵੱਈਆ ਭੀ ਇਹ ਸੁਣ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਭੀ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਮਿਲੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਹਵਾ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਭੀ ਅੰਦਰੋ-ਅੰਦਰ ਸਿਖ-ਕੌਮ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪਵਾਣ ਵਲ ਹੀ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਏ, ਤਾਂ ਪੁਜਾਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਢੇਰ ਸਮਾ ਉਥੇ ਹੀ ਬੈਠੇ ਉਡੀਕਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਹੀ ਰਹੇ। ਆਖ਼ਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਪਏ। ਜਿਸ ਥਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁੜ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਸਨ ਉਥੇ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ 'ਥੜਾ ਸਾਹਿਬ' ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹਾੜ ਪਾਸੇ ਵਲ ਸੌ ਕੁ ਗਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ।

ਪਿੰਡ ਵੱਲੇ ਦੀ ਸੰਗਤ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਵੱਲੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਬੜੇ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵੱਲੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਲੈ ਆਏ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਦੋ ਢਾਈ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ। ਵੱਲੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਾਉਣ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਥੇ ਹੁਣ ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਲ ਮਾਘ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਰ-ਨਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅੰਤਰ ਸਜ਼ੀਏ

ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵਲ ਚੱਲੇ, ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਨਾਲ ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾ ਉਡੀਕ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਚੱਲ ਪਏ, ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭੇਟਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਏ। ਵੇਲਾ ਤਾੜ ਕੇ ਪੁਜਾਰੀ ਭੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ

ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਠੀ ਜਿਹੀ ਝਾੜ ਪਾਈ, ਤੇ ਆਖਿਆ :

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਾਰਣ ਕਰਣ ਕ੍ਰਿਪਾਲ॥
ਚਲਿ ਕਰਿ ਆਏ ਕਰਨ ਨਿਹਾਲ॥
ਤੁਮ ਬੇਮੁਖ ਹੁਇ ਦੂਰੇ ਘਰਨ ਮੈ॥
ਨਹਿ ਦਰਸਨ ਕੀਨਸਿ ਤਿਸ ਛਿਨ ਮੈ॥੭॥.....
ਅਬ ਭੀ ਜਾਹੁ ਜਾਚਨਾ ਕਰੋ॥
ਰਿਦੇ ਦੁਸ਼ਟਤਾ ਸਗਰੀ ਹਰੋ॥੧੮॥

ਮਸੰਦਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ, ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਵਿਗੜ ਹੀ ਨਾ ਤੁਰੇ, ਸਾਡਾ ਭੀ ਉਹੋ ਹਾਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਧੀਰਮਲ ਦਾ ਹੋਇਆ। ਪੁਜਾਰੀ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰੇ, ਕੁਝ ਭੇਟਾ ਭੀ ਲੈ ਲਈਓ ਨੇ। ਪਰ ਮਨ ਦਾ ਖੋਟ ਗੁਰੂ ਪਾਸੋ ਕਿਵੇਂ ਲੁਕਿਆ ਰਹੇ ? ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ :

ਨਹਿ ਮਸੰਦ ਤੁਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀਏ॥
ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਗਨਿ ਤੇ ਅੰਤਰ ਸੜੀਏ॥੩੨॥

ਭਾਵ : ਤੁਸੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਸੰਦ (ਸੇਵਾਦਾਰ) ਨਹੀ, ਤੁਸੀ ਤਾਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਸੜੇ ਹੋਏ ਹੋ।

ਮਸੰਦ ਖੋਟ ਉੱਘੜਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

ਅਨੰਦਪੁਰ

ਵੱਲੇ ਤੋਂ ਬਕਾਲੇ ਅਤੇ ਬਕਾਲੇ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਸਿਖ-ਸੇਵਕਾਂ ਸਮੇਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਅੱਪੜੇ। ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਪਿੰਡ ਵੱਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਸੰਨ ੧੬੩੪ ਤੋਂ ੧੬੬੪ ਤਕ ਤ੍ਰੀਹ ਸਾਲ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੀ ਕੇਂਦਰੀ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਆਂਢੀ ਰਿਆਸਤ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀਪਚੰਦ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਮਾਖੋਵਾਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁੱਲ ਲੈ ਕੇ ਉਥੇ ਨਗਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਸਾਇਆ। ੨੬ ਅੱਸੂ ਸੰਮਤ ੧੭੨੨ (ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੬੫) ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ।

ਦੂਜਾ ਕਾਂਡ

ਪੂਰਬ ਵਲ ਦੌਰਾ
(੧੬੬੫ ਤੋਂ ੧੬੭੦)

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮਜ਼ਹਬੀ ਨੀਤੀ

੩੧ ਜੁਲਾਈ ੧੬੫੮ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਤਾਜ-ਪੋਸ਼ੀ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਤਖ਼ਤ ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਮਹਿੰਗੇ ਭਾਅ ਲਿਆ ਸੀ। ਰਾਜ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ੧੮ ਜੂਨ ੧੬੫੮ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ। ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬੇ-ਘਰ ਕਰ ਕੇ ਜੀ-ਭਿਆਣੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਭਜਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਮੁਰਾਦ ਨਾਲ ਬੇ-ਵਫ਼ਾਈ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ੫ ਜੁਲਾਈ ੧੬੫੮ ਨੂੰ ਮਥਰਾ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਹਨਾਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਕਰਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਆਚਰਨ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਹਰਕਤਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕਰਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦਬਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਡਰ-ਖ਼ਤਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੌਖਾ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਰਾਖਾ ਅਤੇ ਪੱਕਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਾਬਤ ਕਰੇ। ਸੋ, ਉਸ ਨੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਹਿੰਦੂ-ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਪਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

੧੦ ਮਾਰਚ ੧੬੫੯ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਬਨਾਰਸ ਸ਼ਹਿਰ ਆ ਕੇ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਛੇੜਿਆ ਜਾਏ, ਪਰ ਨਵੇਂ ਮੰਦਰ ਬਣਨ ਨਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸਹਿ ਗਏ, ਤਾਂ ਸੰਨ ੧੬੬੪ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ

ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ।

ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਵਾਮ-ਮਾਰਗ ਦਾ ਭੀ ਅੰਦਰੇ-ਅੰਦਰ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਕਈ ਮੰਦਰ ਭੀ ਐਸੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਅਯੋਗ ਜਿਹੇ ਆਸਣ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਗ਼ੈਰਤ ਵਾਲੇ ਹਰੇਕ ਬੰਦੇ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਅਸਹਿ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਲ੍ਹਮ-ਖੁਲ੍ਹਾ ਦੁਰਾਚਾਰ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੰਦਰ ਢਾਹ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਇਸ਼ਾਰੇ ਦੀ ਹੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਉੱਤੇ ਭੀ ਪੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਮੀਰ ਜੁਮਲਾ ਨੇ ੧੯ ਦਸੰਬਰ ੧੬੬੧ ਨੂੰ ਕੂਚ ਬਿਹਾਰ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰ ਢਹਾ ਦਿੱਤੇ। ਨਾਰਾਇਣ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੁਹਾੜੇ ਨਾਲ ਢਾਹੀ।

ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਚੁੰਗੀ-ਮਸੂਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ-ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਿਹਤ-ਸਫ਼ਾਈ ਆਦਿਕ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰ-ਨਿਵਾਸੀ ਕਿਸੇ ਭੀ ਧਰਮ ਮਜ਼ਹਬ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਹਰੇਕ ਦੀ ਭਲਾਈ ਮੁੱਖ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ੧੦ ਅਪ੍ਰੈਲ ਸੰਨ ੧੬੬੫ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਚੁੰਗੀ-ਮਸੂਲ ਢਾਈ ਫ਼ੀ ਸਦੀ ਲਿਆ ਜਾਏ, ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਪਾਸੋਂ ਪੰਜ ਫ਼ੀ ਸਦੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਮਸੂਲ ਉੱਕਾ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਮਥਰਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸ਼ਵ ਰਾਇ ਦਾ ਇਕ ਉੱਘਾ ਮੰਦਰ ਸੀ। ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੇ ਉਸ ਮੰਦਰ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਪੱਥਰ ਦਾ ਇਕ ਸੋਹਣਾ ਜੰਗਲਾ ਲਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ੧੪ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ ੧੬੬੬ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਜੰਗਲਾ ਢਹਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਜਨਵਰੀ ੧੬੭੦ ਵਿਚ ਰਮਜ਼ਾਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਮੰਦਰ ਹੀ ਗਿਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪਾੜ ਕੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ

ਧਾਰਮਿਕ ਤੰਗ-ਦਿਲੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਤੋਂ ਇਹ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਸਿਰਫ਼

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੈਰ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਅਜਿਹੇ ਕਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਆ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪਰ ਨਿਰੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਦਾਬੇ ਨਾਲ ਜ਼ੁਲਮ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਆਪਣਾ ਸਹਿਮ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦਾ। ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਤਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲੋਕ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਸਮੇ, ਸਭ ਰੀਤਾਂ-ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਨਜਿੱਠਣ ਸਮੇ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੁੱਖ-ਦੁੱਖ ਵੇਲੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹੀ ਤੁਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਸਿੰਧ ਦੇ ਮੁਹੰਮਦ-ਬਿਨ-ਕਾਸਮ ਦੇ ਸਮੇ ਤੋਂ ਹੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਾਸ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦੇਂਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜਜ਼ੀਆ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰਿਆਇਤ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਹੱਥ-ਠੋਕਾ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੌਮ-ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਵਧੀਕੀ ਸਹਾਰਨ ਦਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਰਤਾ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਲੋਕ ਸਹਿਮ ਹੇਠ ਦਿਨ-ਕੱਟੀ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ।

ਤੀਜਾ ਕਾਂਡ

ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਵਲ ਜਾਣਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਾਢੇ ਅਠੱਤੀ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਦੁਖੀ ਦੇਸ-ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਸਤੇ ਸੰਨ ੧੫੦੭ ਵਿਚ ਆਪ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲੇ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਾਂਤ, ਬਿਹਾਰ, ਆਸਾਮ, ਬੰਗਾਲ, ਉੜੀਸਾ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਾਂਤ, ਮਦਰਾਸ, ਬੰਬਈ, ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਲੰਮਾ ਚੱਕਰ ਕੱਟ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਮੁੜੇ ਸਨ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਕਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਚਾਰ-ਕੇਂਦਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਬੰਦੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣਦੇ ਗਏ। ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ 'ਉਦਾਸੀ' ਦਾ ਨਾਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੀ 'ਉਦਾਸੀ' ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਉੱਤਰ ਪਾਸੇ ਵਲ ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਆਦਿਕ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਗਏ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਪਹਿਲੀ 'ਉਦਾਸੀ' ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸੰਨ ੧੫੧੫ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਦੂਜੀ 'ਉਦਾਸੀ' ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਤੀਜੀ 'ਉਦਾਸੀ' ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ, ਬਹਾਵਲਪੁਰ, ਸਿੰਧ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਰਬ, ਫ਼ਾਰਸ, ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਮੁੜੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਕਤ ਦੇ ਬਣੇ ਪਰਚਾਰ-ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਸਿਖ-ਧਰਮ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਵਧੀਕ ਜ਼ੋਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਲਾਇਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਭੀ ਮਾਝੇ ਮਾਲਵੇ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ। ਉਝ ਹਰੇਕ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਸਮੇ ਉੱਘੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਉੱਚੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ

ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ। ਭਾਈ ਅਲਮਸਤ ਜੀ ਭੀ ਉਸੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਹਰਿਦੁਆਰ ਤਕ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਪਾਸੇ ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਗਸਤ ਸੰਨ ੧੬੬੪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਬਣੇ ਸਨ। ਉਸ ਵਕਤ ਤਕ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਤਕਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਸਖ਼ਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ, ਉੜੀਸਾ ਆਦਿਕ ਵਲ ਖ਼ਾਸ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਇਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭੀ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਹਿਮੀ ਹੋਈ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਸਾਰੀ ਹੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਤਕਰੀਬਨ ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਦਰੋਪਤੀ, ਗਜ, ਅਜਾਮਲ, ਧ੍ਰੂ ਆਦਿਕ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਉੱਦਮ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਸੀ। ਸੋ, ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇਣ ਲਈ, ਸਿਖ-ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਪੱਕੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦੁਰੇਡੇ ਵੱਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰੌ ਤਿੱਖੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭੀ ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਵਲ ਲੰਮਾ ਚੱਕਰ ਲਾਇਆ। ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਹੀ ਗਏ ਸਨ। ਕੀਰਤਨੀਏ, ਰਬਾਬੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਉੱਘੇ ਸਿਖ ਭੀ ਨਾਲ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਉਸ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਹੋ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹਰੇਕ ਨਗਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਂਗ ਫ਼ਕੀਰੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਜਾਂਦੇ।

ਮਾਲਵੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ

ਉਂਞ ਤਾਂ ਹਰੇਕ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਵਾਰਸੀ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਹਾਸਲ

ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਖ਼ੂਨ-ਖ਼ਰਾਬਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਰੀਕ ਭਰਾ ਤਕੜੇ ਹੱਡ-ਕਾਠ ਵਾਲੇ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਖ਼ੂਨ-ਖ਼ਰਾਬੇ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਭਾਰ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਪਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਆਵਾ-ਜਾਈ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਣਜ-ਵਪਾਰ ਰੁਕ ਗਏ। ਰਾਜ-ਗਰਦੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਕਾਲ ਨੇ ਭੀ ਆ ਮੂੰਹ ਵਿਖਾਇਆ। ਸੰਨ ੧੬੫੮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੋ ਸਾਲ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਣਜ-ਵਪਾਰ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਰੁਕਣ ਕਰਕੇ ਅੰਨ ਦੀ ਬੜੀ ਥੁੜ ਹੋ ਗਈ। ਸੰਨ ੧੬੬੦ ਵਿਚ ਔੜ ਲੱਗ ਪਈ, ਇਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੋਰ ਲੱਕ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜ-ਗਰਦੀ, ਕਾਲ ਅਤੇ ਔੜ ਨੇ ਪੰਜਾਬ-ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਡੇਗਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਭਰਮਾਂ-ਵਹਿਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗੋਰ-ਗੁੱਗੇ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਪੂਜਣ ਲਗ ਪਏ। ਚੋਰੀ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ। ਅਣਖ-ਹੀਣੇ ਲੋਕ ਧੀਆਂ ਦਾ ਪੈਸਾ ਲੈਣ ਲਗ ਪਏ। ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਔਖਿਆਈ ਭੀ ਸੀ। ਆਲਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਖੂਹ ਪੁੱਟਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਪਰਲੀ ਤਹਿ ਦੇ ਖਾਰੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਹੀ ਖੂਹ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਸਨ। ਇਸ ਖਾਰੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਕ ਦਿਨ-ਕਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਜਸੀ ਗੜਬੜ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੇ-ਸੁਆਦਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਵਲੋਂ ਦਿਲਚਸਪੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘਟੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਨਿੱਘਰੀ ਹੋਈ ਦਸ਼ਾ ਸਮੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੁੱਖਾਂ-ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾਣ ਲਈ ਲੋਕ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਤਮਾਕੂ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਸਤੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਸਾਹ-ਸਤ ਹੀਣੇ ਅਤੇ ਆਲਸੀ ਲੋਕ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਮਾਕੂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਵਿਹਲੜਾਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੀ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਮ ਹਾਲਤ।

ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਾਲ ਅਤੇ ਔੜ ਦੇ ਸਮੇ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਖ਼ਾਸ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਸੀ, ਤਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਅਤੇ ਬਾਂਗਰ (ਕੈਥਲ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ) ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਰਥਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਹਾਲਤ ਸੁਧਾਰਨ ਵਲ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਸਿਖ-ਕੌਮ ਦੀ ਦਸਵੰਧ ਦੀ ਭੇਟਾ ਨੇ ਗ਼ਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਢਾਰਸ ਦਿੱਤੀ।

ਮੂਲੋਵਾਲ

ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਘਨੌਲੀ, ਰੋਪੜ, ਦਾਦੂਮਾਜਰਾ-ਨੌਲੱਖਾ, ਲੰਗ

ਆਦਿਕ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮੂਲੋਵਾਲ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਥੇ ਪੰਜ ਦਿਨ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਪਿੰਡ ਦਾ ਪਾਣੀ ਖਾਰਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਅਤੇ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਡੂੰਘੇ ਪੁੱਟੇ ਖੂਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿੱਠਾ ਪਾਣੀ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਥੇ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੮੮੨ (ਸੰਨ ੧੮੨੫) ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।

ਸਰਵਰੀਏ

ਮੂਲੋਵਾਲ ਤੋਂ ਫਰਵਾਹੀ, ਹੰਢਾਇਆ, ਭੇਦੇਹਰ, ਖੀਵਾ, ਭੀਖੀ ਆਦਿਕ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਕਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੀਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਸਰਵਰੀਏ ਅਖਵਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਪੀਰ ਸੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਸੀ, ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ। ਆਪਣੇ ਮਸੇਰ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੁਲਤਾਨ ਉਥੋਂ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਧੌਕਲ ਆ ਗਿਆ। ਉਥੋਂ ਭੀ ਉਸ ਨੂੰ ਡੇਰਾ ਇਸਮਾਈਲ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਨੂਰਪੁਰ ਜਾਣਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਿਰਾਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹਿੰਦੂ ਜੱਟ ਉਸ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਬਣੇ।

ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮੀ ਅਸਰ ਹੇਠੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ), ਖਡੂਰ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪਰਚਾਰ-ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਲ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੋਰ-ਗੁੱਗਾ ਆਦਿਕ ਪੂਜਣ ਤੋਂ ਵਰਜ ਕੇ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ।

ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ

ਭੀਖੀ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਪਿੰਡ ਦਲੇਉ, ਅਲੀਸ਼ੇਰ, ਖਿਆਲਾ, ਮੋੜ, ਮਾਈਸਰ ਖਾਨਾ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਅੱਪੜੇ। ਇਥੇ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਈ ਦਿਨ ਟਿਕੇ। ਇਥੋਂ ਅਗਾਂਹ ਧਰਮੂ ਦਾ ਕੋਟ, ਝੱਛੋਆਣਾ, ਗੋਬਿੰਦਪੁਰਾ, ਸੰਘੇੜੀ ਤੇ ਗੁਰਨਾ ਆਦਿਕ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘੇ। ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੰਦ-ਕਰਮਾਂ ਵਲੋਂ ਰੋਕਦੇ ਸਨ। ਚੋਰੀ ਕਰਨੀ, ਧੀਆਂ ਦਾ ਪੈਸਾ ਲੈਣਾ, ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਕੁਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ (ਕਰਨਾਲ ਰੋਹਤਕ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ)

ਭਾਈ ਮੀਹਾਂ

ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਧਮਧਾਣ ਪਹੁੰਚੇ। ਧਮਧਾਣ ਹੁਣ ਰੇਲ ਦਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ, ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਨਰਵਾਣਾ ਵਿਚ।

ਇਸ ਦੇਸ-ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿਖ ਭਾਈ ਰਾਮਦੇਵ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ। ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਕਾਂ ਭਰ ਭਰ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪਿਲਾਉਣ ਅਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਭੀ ਗਾਗਰਾਂ ਭਰ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਛਿੜਕਾਉ ਭੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਧਮਧਾਣ ਅੱਪੜ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਈ ਮੀਹਾਂ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਵਲ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਸੋ, ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ, ਲਖਨਊ, ਬਾਰਾਬੰਕੀ, ਨਵਾਬ-ਗੰਜ ਆਦਿਕ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਮੀਹਾਂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਬਣੇ ਹੋਏ ਬਥੇਰੇ ਸਿਖ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਮੀਹਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਮੀਹਾਂ ਦਾਸੀਏ ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਬਾਵਾ ਮਗਨੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦਾ, ਲਖਨਊ ਵਿਚ ਬਾਵਾ ਗੁਰ ਨਰਾਇਣ ਜੀ ਦਾ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਸਾਧ ਬੇਲਾ ਮੀਹਾਂ ਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਹਨ।

ਕੁਰਖੇਤ੍ਰ

ਧਮਧਾਣ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਿੰਡ ਖਰਕ, ਖਟਕੜ, ਟੇਕ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕੈਂਥਲ ਅੱਪੜੇ। ਇਥੋਂ ਦੱਲ ਕੇ ਬਾਰਨੇ ਪਿੰਡ, ਤੇ ਬਾਰਨੇ ਤੋਂ ਬਨੇਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੋਰੀ, ਗੋਰ-ਗੁੱਗੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਤਮਾਕੂ ਪੀਣ ਤੋਂ ਵਰਜ ਕੇ ਖ਼ਲਕਤ

ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਤਮਾਕੂ ਪੀਣ ਦੀ ਮੰਦੀ ਬਾਣ ਬਹੁਤ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਅਜੇ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਹੀ ਆਈ ਸੀ, ਸਸਤੀ ਭੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਰਤਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਹੋਰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਨਵੀਂ ਵਧ ਰਹੀ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਜਤਨ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਭੀ ਪਹਿਲੀ 'ਉਦਾਸੀ' ਸਮੇ ਥਨੇਸਰ ਆਏ ਸਨ। ਸੂਰਜ-ਗ੍ਰਹਿਣ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਕੁਰਖੇਤ੍ਰ ਲੱਖਾਂ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤਰੂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸਮੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਸੂਰਜ-ਗ੍ਰਹਿਣ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੀ ਗਏ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਰਸਤਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸਮਝਾਇਓ ਨੇ।

ਥਨੇਸਰ ਤੋਂ ਬਨੀ ਬਦਰ, ਕੜਾ ਮਾਣਕਪੁਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਕੜੇ ਮਾਣਕਪੁਰ ਇਕ ਜੋਗੀਰਾਜ ਮਲੂਕਦਾਸ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪੰਜ ਦਿਨ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹੇ, ਉਹ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਬਣਿਆ।

ਚੌਥਾ ਕਾਂਡ

ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ (ਮਥਰਾ, ਕਾਨਪੁਰ, ਪ੍ਰਾਗ, ਕਾਂਸ਼ੀ)

ਕੜੇ ਮਾਣਕਪੁਰ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਰੇ ਸਾਥ ਸਮੇਤ ਮਥਰਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਮਥਰਾ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਆਗਰੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਮਾਈ ਥਾਨ ਦੇ ਕੋਲ ਇਸ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਨਰਾਰ ਅਟਾਵਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕਾਨਪੁਰ ਗਏ। ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਹੁਣ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਕਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਲਾਹਾਬਾਦ (ਪ੍ਰਯਾਗ) ਪਹੁੰਚੇ। ਅਹੀਆਪੁਰ ਦੇ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਕੀਤੋ ਨੇ। ਉਥੇ ਹੁਣ ਇਕ 'ਪੱਕੀ ਸੰਗਤਿ'[1] (ਗੁਰਦੁਆਰਾ) ਹੈ। ਪ੍ਰਯਾਗ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਭਾਰਾ ਤੀਰਥ ਹੈ। ਉਥੇ ਤਿੰਨ ਨਦੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਲੋਕ ਉਸ ਤ੍ਰਿਬੇਣੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਬੜਾ ਮਹਾਤਮ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਥੇ ਆਏ ਜਾਤਰੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਤੀਰਥ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਹੈ, ਸਤਸੰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕੀਤਿਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਹੀ ਪੂਰਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੈ।

ਪ੍ਰਯਾਗ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ ਗਏ, ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸੰਗਤਿ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਕਾਂਸ਼ੀ ਪਹੁੰਚੇ। ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਮਹੱਲੇ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਉਥੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿਖ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ। ਕਾਂਸ਼ੀ ਤੋਂ ਚਾਲੀ ਕੁ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਨਗਰ ਜੌਨਪੁਰ ਹੈ। ਜੌਨਪੁਰ ਦੇ ਸਿਖ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ।

ਬਿਹਾਰ ਪ੍ਰਾਂਤ (ਸਸਰਾਮ, ਗਯਾ, ਪਟਨਾ, ਮੁੰਗੇਰ)

ਕਾਂਸ਼ੀ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਪਾਸੇ ਪੰਜਤਾਲੀ ਕੁ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਨਗਰ ਸਸਰਾਮ

---

੧. ਉਧਰ ਲੋਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਧਰਮਸਾਲ ਨੂੰ 'ਸੰਗਤਿ' ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਹੈ। ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਸਸਰਾਮ ਦਾ ਹੀ ਜੰਮਿਆ ਪਲਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕਾਂਸ਼ੀ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸਸਰਾਮ ਪਹੁੰਚੇ। ਭਾਈ ਫੱਗੋ ਮਸੰਦ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਉਥੇ ਅਗਰੈਰੀ ਬਾਣੀਏ ਬਹੁਤ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਬੜੇ ਬੜੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੜੀ ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਘਾਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਜਨੇਊ ਭੀ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਭੀ ਹਨ।

ਗਯਾ

ਸਸਰਾਮ ਤੋਂ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥ-ਅਸਥਾਨ ਗਯਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਪਿੱਤਰਾਂ ਨਮਿੱਤ ਪਿੰਡ ਭਰਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਵਾਂ ਦੇ ਆਟੇ ਦੇ ਪੇੜੇ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੰਤ੍ਰ ਆਦਿਕ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਟਾ ਫਿਰ ਮੱਛੀਆਂ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਭਰਾਣ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖ਼ੁਰਾਕ ਮਰ ਚੁਕੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਤਰ-ਲੋਕ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਭੀ ਇਥੇ ਆਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਇਸ ਤੀਰਥ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਭਰਾਣ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਚਾਨਣ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਇਹੀ ਜਿੰਦ ਦੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਜਦੋਂ ਗਯਾ ਪਹੁੰਚੇ, ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਪਾਂਡਿਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਪਿੱਤਰਾਂ ਨਮਿੱਤ ਪਿੰਡ ਭਰਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਲਾ ਉੱਤਰ ਹੀ ਦਿੱਤਾ।

ਪਟਨਾ

ਸ਼ਹਿਰ ਪਟਨਾ ਗਯਾ ਤੋਂ ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਵਲ ਚਾਲੀ ਕੁ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੁਗ਼ਲਸਰਾਇ (ਜੋ ਬਨਾਰਸ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਹੀ ਅਗਾਂਹ ਹੈ) ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋ ਲਾਈਨਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉੱਤਰੀ ਲਾਈਨ ਪਟਨੇ ਦੇ ਰਸਤੇ ਲੰਘਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਲਾਈਨ ਗਯਾ ਦੇ ਰਸਤੇ। ਦੋਵੇਂ ਲਾਈਨਾਂ ਅਗਾਂਹ ਜਾ ਕੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਲੱਖੀ-ਸਰਾਇ ਉਤੇ ਫਿਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗਯਾ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤਰ ਵਲ ਰੁਖ਼ ਕਰ ਕੇ ਪਟਨੇ ਗਏ। ਪਹਿਲੀ 'ਉਦਾਸੀ' ਸਮੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਟਨੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਸਾਲਸ ਰਾਇ ਜੌਹਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨੌਕਰ ਅਧਰਕਾ ਸਿਖ ਬਣੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਸਿਖ-ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਭੀ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਬਾਗ ਵਿਚ ਉਤਰੇ, ਇਕ ਇੰਬਲੀ ਦੇ ਰੁੱਖ ਹੇਠ। ਹੁਣ ਤਕ ਉਹ ਥਾਂ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ' ਸਦਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਥੋਂ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿਖ ਭਾਈ ਜੈਤਾ, ਜੋ ਹਲਵਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਟਨੇ ਵਿਚ ਟਿਕੇ। ਫਿਰ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪ ਅਗਾਂਹ ਆਸਾਮ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ।

ਮੁੰਗੇਰ

ਬਿਹਾਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਸੱਤਰ-ਅੱਸੀ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਮੁੰਗੇਰ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਅਗਾਂਹ ਪੂਰਬ ਵਲ ਨਗਰ ਭਾਗਲਪੁਰ ਗਏ, ਜੋ ਮੁੰਗੇਰ ਤੋਂ ਪੰਝੀ ਕੁ ਮੀਲਾਂ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਰਾਜ ਮਹਲ ਪਹੁੰਚੇ। ਰਾਜ ਮਹਲ ਭਾਗਲਪੁਰ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵਲ ਚਾਲੀ ਕੁ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ।

ਬੰਗਾਲ ਪ੍ਰਾਂਤ

ਅਗਾਂਹ ਬੰਗਾਲ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਹੱਦ ਆ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਗਰ ਮਾਲਦਾ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਜਾ ਕੀਤਾ। ਇਥੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਮੀਲਾਂ 'ਤੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਘਰੇਲੂ ਦਸਤਕਾਰੀ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਰੇਸ਼ਮ ਬੋਣੇ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ।

ਢਾਕਾ

ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਤੋਂ ਸਵਾ ਕੁ ਸੌ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਵੱਡਾ ਉੱਘਾ ਸ਼ਹਿਰ ਢਾਕਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਭੀ ਪਹਿਲੀ 'ਉਦਾਸੀ' ਸਮੇ ਉਥੇ ਗਏ ਸਨ। ਢਾਕੇ ਦੀ ਬਰੀਕ ਮਲਮਲ ਤੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਦਸਤਕਾਰੀ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੰਗਾਲ

ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਢਾਕੇ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਥਾਪਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਢਾਕੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਦੋਂ ਭਾਈ ਬਲਾਕੀ ਦਾਸ ਮਸੰਦ ਪਰਚਾਰਕ ਸੀ। ਆਸਾਮ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਸਿਖ-ਧਰਮ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਢਾਕਾ ਇਕ ਉੱਘਾ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸਥਾਨ ਸੀ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਜੇ ਢਾਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ੨੬ ਦਸੰਬਰ ਸੰਨ ੧੬੬੬ ਨੂੰ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਆਈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਟਨੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਧੰਨਵਾਦ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਸੰਗਤ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਦਿਕ ਦਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ। ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਭੀ ਅਜੇ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਆਪ ਢਾਕੇ ਤੋਂ ਆਸਾਮ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ।

ਪੰਜਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਆਸਾਮ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਨਕਸ਼ੇ ਤੋਂ ਵੇਖੋ। ਆਸਾਮ ਇਕ ਤਿਕੋਨ ਜਿਹੀ ਸ਼ਕਲ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਪਰਲੀ ਬਾਹੀ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ 'ਸਦੀਆ' ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਧੀ ਪੱਛਮ ਵਲ ਚਾਰ ਸੌ ਮੀਲਾਂ ਤਕ 'ਕੂਚ ਬਿਹਾਰ' 'ਤੇ ਆ ਮੁੱਕਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦੋਵੇਂ ਤਿਰਛੀਆਂ ਬਾਹੀਆਂ 'ਸਦੀਆ' ਤੋਂ ਅਤੇ 'ਕੂਚ ਬਿਹਾਰ' ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਲੇਸ਼ਾਈ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਹੇਠ-ਵਾਰ ਮਿਲ ਕੇ ਨੁੱਕਰ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਆਸਾਮ ਦੇ ੧੩ ਜ਼ਿਲੇ ਹਨ—ਸਦੀਆ, ਲਖੀਮਪੁਰ (ਡਿਬਰੂਗੜ੍ਹ), ਦਰਾਂਗ, ਤੇਜਪੁਰ, ਕਾਮਰੂਪ (ਗੋਹਾਟੀ) ਅਤੇ ਗੁਆਲਪਾੜਾ—ਇਹ ਛੇ ਜ਼ਿਲੇ ਉੱਪਰਲੀ ਬਾਹੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹਨ। ਸਦੀਆ ਧੁਰ ਪੂਰਬ ਦੀ ਗੁੱਠੇ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਆਲਪਾੜਾ ਕੂਚ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਲਗਵਾਂ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਸੱਤ ਜ਼ਿਲੇ ਦੂਜੀਆਂ ਬਾਹੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹਨ।

ਦਰਿਆ ਬ੍ਰਹਮ ਪੁੱਤਰ

ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਦੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲ ਲੰਮੀ ਧਾਰਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧੁਰ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਗੁੱਠ ਵਲ ਜਾ ਕੇ ਪਾਟਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਦੀ ਤਿੱਬਤ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਪਰਬਤੀ ਪੱਧਰਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਹਿ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਗਾਰੋ, ਖਾਸੀ, ਜੈਂਤੀਆ ਅਤੇ ਨਾਗਾ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਕੰਧ ਦੀ ਕੰਧ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਪਾਣੀ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਹੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਵਲ ਨਹੀਂ ਲੰਘਣ ਦੇਂਦੀ। ਉਹ ਅਸਗਾਹ ਪਾਣੀ ਡੂੰਘੀ ਚੌੜੀ ਨਦੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ 'ਸਦੀਆ' ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਧੁਬਰੀ ਤਕ ਚਾਰ ਸੌ ਮੀਲ ਲਹਿੰਦੇ ਵਲ ਵਹਿੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਧੁਬਰੀ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਦੱਖਣ ਵਲ ਪੈ ਕੇ ਗੋਲੁੰਡੋ ਦੇ ਪਾਸ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਆ ਰਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੈ ਦਰਿਆ ਬ੍ਰਹਮ ਪੁੱਤਰ।

ਹੋਰ ਨਦੀਆਂ

ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਦੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੀਂਹ ਦਾ ਅਸਗਾਹ ਪਾਣੀ ਪਰਬਤ ਤੋਂ ਹੇਠ-ਵਾਰ ਆਸਾਮ ਵਲ ਕਈ ਡੂੰਘੀਆਂ ਪਹਾੜੀ ਨਦੀਆਂ ਬਣਾਂਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਪਾਸੇ ਭੀ ਆਸਾਮ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਵਲੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਨੇ ਕਈ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਦੀਆਂ ਇਹ ਹਨ—(ਪੂਰਬ ਵਲੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਕੇ) ਭੜਾਲੀ ਬਾੜ ਨਦੀ, ਮੋਨਾਸ ਅਤੇ ਸੂਨ ਕੋਸ਼ੀ। ਦਰਿਆ ਸੂਨ ਕੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਲਹਿੰਦੇ ਪਾਸੇ ਕੂਚ ਬਿਹਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਆਸਾਮ।

ਬਰਮਾ ਦੀ ਹੱਦ

ਆਸਾਮ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਬਰਮਾ ਦੇਸ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਾਗਾ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਪਟਕੋਈ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਹੱਦ ਹੈ।

ਆਸਾਮ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਰਾਖੀ

ਆਸਾਮ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਵਲ ਪਹਾੜ ਹੀ ਪਹਾੜ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਗਲੀ ਕਬੀਲੇ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਆਸਾਮ ਉਤੇ ਕੋਈ ਵੈਰੀ-ਦੇਸ ਚੜ੍ਹਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪੱਛਮੀ ਪਾਸਾ ਢਲਦਾ ਢਲਦਾ ਉੱਤਰੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਨਾਲ ਪੱਧਰਾ ਹੋ ਕੇ ਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਹੀ ਨਾਲ-ਲਗਵੀਂ ਰਿਆਸਤ ਕੂਚ ਬਿਹਾਰ ਹੈ। ਇਹੀ ਪਾਸਾ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਦੀ ਬ੍ਰਹਮ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਆਸਾਮ ਉਤੇ ਹਮਲੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਆਸਾਮ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਸਾ ਭੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਦੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਮਨਚਲੇ ਨੇ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਪਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ ਢਾਕੇ ਤੋਂ। ਬ੍ਰਹਮ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਖੱਬੀ ਬਾਹੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗਾਰੋ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਪਾਸਾ ਲੰਘ ਕੇ ਢਾਕੇ ਪਹੁੰਚੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ਦੱਖਣੀ ਆਸਾਮ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ, ਹੈ ਬੜਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ। ਜੰਗੀ ਬੇੜੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਮੁਹਿੰਮ ਅਰੰਭੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਦਰਿਆ ਬ੍ਰਹਮ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਖੁੱਸ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਤਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਆਸਾਮੀਆਂ ਦੀ ਦਰਿਆਈ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਦੱਖਣੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਜਾਂਗਲੀ ਲੋਕ—ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਹਮਲਾ-ਆਵਰ ਘੁਣ ਵਾਂਗ ਪਿਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਹੋਮੀ ਕਬੀਲਾ

ਆਸਾਮ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਵੇਖੋ। ਜ਼ਿਲਾ ਸਦੀਆ ਅਤੇ ਸਿਬ ਸਾਗਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਉੱਤਰੀ ਬਰਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਪਟਕੋਈ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਿਖੇੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਉੱਤਰੀ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨ ਕੌਮ ਦਾ ਅਹੋਮ ਕਬੀਲਾ ਵੱਸਦਾ ਸੀ। ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅਹੋਮ ਸਰਦਾਰ ਕੁਝ ਮਨਚਲੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਟਕੋਈ ਪਹਾੜੀਆਂ ਲੰਘ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਹੇਠ-ਵਾਰ 'ਸਦੀਆ' ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆ ਵੱਸਿਆ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਅਹੋਮੀਆਂ ਨੇ ਪੱਛਮ ਵਲ ਵਧਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰਾ ਸਿਬ ਸਾਗਰ ਆ ਮੱਲਿਓ ਨੇ। ਇਧਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਭਰਾ-ਭਾਈ ਹੀ ਸਨ। ਰਲਵੀਂ-ਤਕੜੀ ਤਾਕਤ ਬਣ ਗਈ। ਕਾਮਰੂਪ ਤਕ ਅੱਪੜ ਗਏ, ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਬਾੜ ਨਦੀ ਤਕ ਅਤੇ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਕਲਾਂਗ ਦਰਿਆ ਤਕ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਜਾਂਗਲੀ ਹੀ ਸਨ, ਪਰ ਕੂਚ-ਬਿਹਾਰ ਨਾਲ ਨਾਤੇ-ਰਿਸ਼ਤੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਭੀ ਹਿੰਦੂ-ਮਤ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ਼ੰਕਰਦੇਵ ਦੇ ਪਰਚਾਰੇ ਵੈਸ਼ਨਵ ਮਤ ਨੇ ਇਥੇ ਪੱਕੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਗੱਡ ਲਈਆਂ। ਅਹੋਮੀਏ ਪੱਕੇ ਹਿੰਦੂ ਬਣ ਗਏ, ਨਾਮ ਭੀ ਪੱਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਲੇ ਹੀ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਅਹੋਮੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਟੱਕਰ

ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਕਾਮਰੂਪ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਾਮਰੂਪ ਦੇ ਇਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਅਹੋਮੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾ ਲਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਮਰੂਪ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਬਾੜ ਨਦੀ ਤੋਂ ਪਾਰ ਅਹੋਮੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ। ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਅਹੋਮੀਆਂ ਨਾਲ ਭੀ ਜਾ ਟੱਕਰ ਲਈ। ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸੰਨ ੧੬੩੮ ਵਿਚ ਦੋਹੀਂ ਧਿਰੀਂ ਰਾਜ਼ੀ-ਨਾਮਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾੜ ਨਦੀ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਵਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦਾ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਰਾਜ਼ੀ-ਨਾਮਾ ਸੰਨ ੧੬੫੯ ਤਕ ੨੧ ਸਾਲ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ।

ਕੂਚ ਬਿਹਾਰ ਨੂੰ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਪਠਾਣ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਵਲੋਂ ਕਾਮਰੂਪ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਸਦਾ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਸੰਨ ੧੬੫੭ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਭਰਾ ਸ਼ੁਜਾਹ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਬੰਗਾਲ ਵਲੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਕੂਚ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਕਾਮਰੂਪ ਦੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਿੱਸੇ ਉਤੇ

ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਧਰੋਂ ਅਹੋਮੀਆਂ ਨੇ ਦਰਿਆ ਕਲਾਂਗ ਉਤੇ ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ, ਉਹ ਭੀ ਕਾਮਰੂਪ ਵਲ ਵਧੇ। ਗੋਹਾਟੀ (ਕਾਮਰੂਪ) ਦਾ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਦੂ-ਪਾਸੀਂ ਹੱਲਾ ਵੇਖ ਕੇ ਬੇੜੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਢਾਕੇ ਨੂੰ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਅਹੋਮੀਆਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਕਾਮਰੂਪ ਉਤੇ ਹੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਕਾਲੀ ਬਾੜੀ ਤਕ ਹੋ ਗਈ, ਜੋ ਢਾਕੇ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ। ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਸੰਨ ੧੬੫੮ ਦਾ ਹੈ। ਸੰਨ ੧੬੬੦ ਤਕ ਅਹੋਮੀ ਮੌਜ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਰਹੇ।

ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਹਮਲਾ ਅਤੇ ਦੁਰਗਤਿ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਮੀਰ ਜੁਮਲਾ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਫ਼ੌਜ ਅਤੇ ਦਰਿਆਈ ਬੇੜਾ ਲੈ ਕੇ ਮੀਰ ਜੁਮਲਾ ੧ ਨਵੰਬਰ ਸੰਨ ੧੬੬੧ ਨੂੰ ਢਾਕੇ ਤੋਂ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕੂਚ ਬਿਹਾਰ ਸਰ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਆਸਾਮ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ੪ ਜਨਵਰੀ ੧੬੬੨ ਨੂੰ ਮੀਰ ਜੁਮਲਾ ਰੰਗਾ-ਮਾਟੀ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਰੰਗਾ-ਮਾਟੀ ਕਾਮਰੂਪ ਦੀ ਪੱਛਮੀ ਸਰਹੱਦ ਉਤੇ ਹੈ। ਢਾਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਅਹੋਮੀਆਂ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਖੋਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਗੜ੍ਹਗਾਉਂ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਹੋਮੀ ਰਾਜਾ ਬਾੜ ਗੁਹੈਣ ਆਸਾਮ ਦੀ ਆਖ਼ਰੀ ਗੁੱਠੇ ਕਾਮਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕਿਆ।

ਹੁਣ ਉਤੋਂ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਆ ਗਈ। ਅਹੋਮੀਏ ਫਿਰ ਉੱਠ ਪਏ। ਮੁਗ਼ਲ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਅਗਸਤ ਵਿਚ ਮਲੇਰੀਆ ਤਾਪ ਟੁੱਟ ਕੇ ਆ ਪਿਆ। ਜੰਗ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਾਲ ਪੈ ਗਿਆ। ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਤੀਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਠੰਢ-ਠੰਢੋਰਾ ਹੋਇਆ। ਜੰਗ, ਕਾਲ ਅਤੇ ਮਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਹੋਮੀਆਂ ਦਾ ਭੀ ਲੱਕ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਹੰਭ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜੀ ਉਸ ਦੇਸ ਦੇ ਹੜ੍ਹਾਂ, ਭੁਚਾਲਾਂ, ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਜਾਦੂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਸਨ। ਦੁਵੱਲੀ ਸੁਲਹ ਦੀ ਮੰਗ ਹੋਈ। ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੈਅ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਜਨਵਰੀ ੧੬੬੩ ਦਾ ਹੈ।

ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਬੇ-ਕੌਲੀ

ਮੀਰ ਜੁਮਲਾ ਉਥੋਂ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਮਲੇਰੀਏ ਤਾਪ ਨਾਲ ੩੦ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੬੬੩ ਨੂੰ ਫ਼ੌਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸਥਾਨਕ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਸੁਲਹ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਭੰਨ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕੂਚ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ

ਔਖਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਆਖ਼ਰ ਕੂਚ ਬਿਹਾਰ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਅਹੋਮੀ ਨਵਾਂ ਰਾਜਾ ਚੱਕ੍ਰਧ੍ਰਜ ਭੀ, ਜੋ ਨਵੰਬਰ ੧੬੬੩ ਵਿਚ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਬਦ-ਸਲੂਕੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਆ ਗਿਆ। ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰ ਕੇ ਅਹੋਮੀਆਂ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਮੱਲੇ ਹੋਏ ਆਸਾਮੀ ਇਲਾਕੇ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਕੋ ਹੀ ਹੱਲੇ ਨਾਲ ਅਹੋਮੀ ਗੋਹਾਟੀ ਤਕ ਆ ਪਹੁੰਚੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਮੋਨਾਸ ਦਰਿਆ ਤਕ ਆ ਪਹੁੰਚੀ। ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਨਵੰਬਰ ੧੬੬੭ ਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਨ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਾਤ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਗਏ।

ਛੇਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਆਸਾਮ ਨੂੰ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਇਤਬਾਰੀ ਸਿਆਣਾ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਜਰਨੈਲ ਮੀਰ ਜੁਮਲਾ ਆਸਾਮ ਦੀ ਮੁਹਿਮ ਵਿਚ ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੬੬੩ ਨੂੰ ਮਲੇਰੀਏ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕਾਰੀ ਸੱਟ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੬੬੨ ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਖ਼ਤ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੀਮਾਂ ਦੇ ਮਸ਼ਵਰੇ 'ਤੇ ਉਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਗਿਆ, ਜਿਥੋਂ ੧੯ ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ ੧੬੬੪ ਨੂੰ ਉਹ ਵਾਪਸ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ।

ਉੱਤਰੀ ਆਸਾਮ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਅਹੋਮ ਕਬੀਲੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਹੱਥ ਵਿਖਾਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਜੰਗ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਥੱਕ-ਅੱਕ ਕੇ ਆਖ਼ਰ ਸੁਲਹ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਪਰ ਸਥਾਨਕ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਹੈਂਕੜ ਨੇ ਇਹ ਸੁਲਹ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਟਿਕੀ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਨ ੧੬੬੭ ਵਿਚ ਕੂਚ ਬਿਹਾਰ ਆਕੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਅਹੋਮੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਦਰਿਆ ਮੁਨਾਸ ਤਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਵਕਤ ਅਹੋਮੀ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਚੱਕ੍ਰਧ੍ਰਜ ਸੀ।

ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਦਾਰ ਮੀਰ ਜੁਮਲੇ ਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਹਸ਼ਰ ਸੁਣ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਵਸੋਂ ਵਸੋਂ ਕੋਈ ਭੀ ਉਧਰ ਮੂੰਹ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਦਸੰਬਰ ਸੰਨ ੧੬੬੭ ਵਿਚ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਸਾਮ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸੇਵਾ ਜੀ ਆਗਰੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨੱਸਣ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭੀ ਹੱਥ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਤਨਖ਼ਾਹਦਾਰ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰਾਜਪੂਤ ਲੈ ਜਾਣੇ ਪਏ ਸਨ। ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਦੇ

ਸਿਰਫ਼ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌ ਸਿਪਾਹੀ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲੇ ਸਨ।

ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਦਿਲ ਨਾਲ ਆਸਾਮ ਵੱਲ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਢਾਰਸ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ। ਫ਼ਰਵਰੀ ਸੰਨ ੧੬੬੯ ਵਿਚ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਰੰਗਾਮਾਟੀ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਜੋ ਕਾਮਰੂਪ ਦੀ ਪੱਛਮੀ ਸਰਹੱਦ ਉਤੇ ਹੈ। ਅਹੋਮੀ ਕੌਮ ਦੀ ਕੌਮ ਹੀ ਉੱਠ ਖਲੋਤੀ। ਦਰਿਆਈ ਤਾਕਤ ਭੀ ਅਹੋਮੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੀ। ਨਾਗਾ ਕਬੀਲਾ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਗਿਆ। ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਘਾਟਾ ਭੀ ਰਿਹਾ। ਗੋਹਾਟੀ ਦਾ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਰਸ਼ੀਦ ਖ਼ਾਂ ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਦਾ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਖਟਪਟੀ ਹੀ ਲੱਗੀ ਰਹੀ।

ਸ਼ਾਹੀ ਦਲ ਅਤੇ ਅਹੋਮੀਆਂ ਦੀ ਟੱਕਰ

ਰੰਗਾਮਾਟੀ ਨੂੰ ਪੈਂਤੜਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਹਮ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਕੰਢੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਧਿਆ। ਅਹੋਮੀਏ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟਦੇ ਗਏ, ਬਾੜ ਨਦੀ ਤਕ। ਇਥੇ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ। ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਪਰਸਪਰ ਝੜਪਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤਰੀ ਆਸਾਮ ਵਿਚ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੱਖਣੀ ਆਸਾਮ ਵਲੋਂ ਹੋ ਕੇ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਉੱਤਰੀ ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ। ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਅਹੋਮੀਏ ਭੀ ਹੰਭੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ। ਰਾਜਾ ਚੱਕ੍ਰਧ੍ਰਜ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਲਹ ਦੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹੱਦਾਂ 'ਤੇ ਟਿਕ ਜਾਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਰਹਿ ਆਈ, ਅਤੇ ਖ਼ੂਨ-ਖ਼ਰਾਬਾ ਬੰਦ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ੧੬੭੦ ਦਾ ਹੈ।

ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਰਿਆ ਬ੍ਰਹਮ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਪੂਰਬਲੇ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਵੱਸਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਧੂਬਰੀ ਦੇ ਪਾਸ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਹਰੇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ਪੁੱਟ ਕੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਢਾਲ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਉਥੇ ਇਕ ਉੱਚਾ ਦਮਦਮਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੈ।

ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਉਤੇ ਵਧੀਕੀਆਂ

ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਕਬਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਆਪ ਜੀਵੋ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜੀਉਣ ਦਿਓ। ਅਕਬਰ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਿਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤਾਂ-ਰਸਮਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਖ਼ਲ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ ਸੀ, ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਅਕੀਦੇ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਸੀ। ਕੱਟੜ ਕਾਜ਼ੀ ਅਕਬਰ ਦੀ ਇਸ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਜ਼ੋਰੀ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਦਬਾਉ ਪਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਕਬਰ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾ ਸਕੀ। ਇਹ ਖੁਲ੍ਹ ਮਿਲੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ। ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੀ ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਇਹ ਗੁਜਰਾਤ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ, ਇਸ ਨੇ ਸੰਨ ੧੬੪੪ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਵਿਚ ਚਿੰਤਾਮਣੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਹਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਮੰਦਰ ਭੀ ਮੁਕਾਏ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉੜੀਸਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਦਸ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਭ ਮੰਦਰ ਤੇ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਟੀਆਂ ਢਾਹ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੰਦਰ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

ਸੰਨ ੧੬੬੯ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਆਸਾਮ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾਂ ਅਤੇ ਮੰਦਰ ਢਾਹ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਤੇ ਤਾਲੀਮ ਨੂੰ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਮਥਰਾ, ਅਜੁੱਧਿਆ, ਬਨਾਰਸ ਆਦਿਕ ਹਿੰਦੂ-ਸੱਭਿਅਤਾ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੇ ਮੰਦਰ ਢਾਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦਾਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਤੇ ਜਜ਼ੀਆ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਧਾਰਮਿਕ ਮੇਲਿਆਂ ਉਤੇ ਬੜੀਆਂ ਕਰੜੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਹਿੰਦੂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਹਿੰਦੂ-ਕੌਮ ਦੇ ਨੇਤਾ ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀ ਰਾਜਪੂਤ ਆਦਿਕ ਖੱਤਰੀ ਹੀ ਸਨ। ਖੱਤਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦਬਾਏ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਗੋਂ ਮੁਗਲਾਂ

ਦਾ ਹੱਥ-ਠੋਕਾ ਬਣ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਗੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ—ਹਿੰਦੂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਾਈ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੌਖੀ ਰੋਜ਼ੀ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ। ਸੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਗੂ-ਹੀਣ ਪਏ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਦਮ ਤੋੜ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਤੇ ਨਿਰਾ ਧੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਰਥਕ ਰਿਆਇਤਾਂ ਤੇ ਇਨਾਮ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਸਨ।

ਸਤਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਵਾਪਸੀ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਇਸ ਨਵੀਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਅਸਰ ਸੁਣ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਛੇਤੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਰਤੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਟਨੇ ਅੱਪੜੇ, ਇਥੇ ਭੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜਾ ਸਮਾ ਟਿਕੇ। (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਪਰਵਾਰ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪ ਬਕਸਰ, ਬਨਾਰਸ ਤੇ ਅਜੁੱਧਿਆ ਆਦਿਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਢਾਈ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਾਪਸ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਥੋੜੇ ਹੀ ਸਮੇ ਪਿਛੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਭੀ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਮੰਗਾ ਲਿਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਵੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਡਰੇ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਨਵੀਂ ਚਲਾਈ ਜ਼ੁਲਮ-ਰੌ ਵਿਚ ਖੇਰੂ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਰੁੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ, ਇਕ-ਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ, ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿ ਕੇ, ਮਰਦਾਨਾ-ਵਾਰ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਸਹਾਰੋ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਮੁਗ਼ਲ-ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਸਿਖ-ਧਰਮ ਦਾ ਇਹੀ ਮੁੱਖ ਚਲਨ ਸੀ ਕਿ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜੀ ਜਾਏ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਾਲਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਜਾਏ ਕਿ ਸਾਰੇ ਡਰ-ਸਹਿਮ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਮੌਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ।

ਸਖ਼ਤੀ ਦਾ ਉਲਟਾ ਫਲ

ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੀ ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ ੧੬੬੬ ਵਿਚ ਫੌਤ ਹੋਇਆ। ਮੁਗ਼ਲ-ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਉਸ ਦੇ ਜਨਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ

ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫ਼ਰਤ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਬਦਨਾਮੀ ਨੂੰ ਧੋਣ ਲਈ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਰਾਖਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉੱਦਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੂ-ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਸਖ਼ਤੀ ਵਧਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਹ ਸਖ਼ਤੀ ਅਸਰਿ ਹੁੰਦੀ ਗਈ, ਕਈ ਮਨਚਲੇ ਸਿਰ ਚੁੱਕਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਸੰਨ ੧੬੬੯ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲਾ ਮਥਰਾ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਕਿਸਾਨ ਗੋਕਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗੱਭਰੂ ਹਥਿਆਰ-ਬੰਦ ਹੋ ਖਲੋਤੇ। ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਪਏ ਰਹੇ। ਆਖ਼ਰ ਇਕ ਇਕੱਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਸਾਰੀ ਮੁਗ਼ਲ-ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦਾ ? ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਮਸਾਂ ਮਸਾਂ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਸੱਤਰ ਕੁ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਨਾਰਨੌਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਤਨਾਮੀਏ ਲੋਕ ਵੱਸਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦਾ ਹੀ ਇਹ ਇਕ ਫ਼ਿਰਕਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਮੁੰਡੀਆ' ਆਖਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪਿੰਡੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਵਾਲ ਤੇ ਰੋਮ ਮੁਨਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਸਤਨਾਮੀਏ ਰਹਿੰਦੇ ਤਾਂ ਸਾਧ-ਭੇਖ ਵਿਚ ਸਨ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ-ਕਾਰ ਆਪ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹੱਕ ਦੀ ਕਮਾਈ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਅਸੂਲ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਧੀਕੀ ਭੀ ਸਹਾਰਨ ਨੂੰ ਇਹ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਸਦਾ ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਕਿਸੇ ਸਿਰ-ਫਿਰੇ ਹਾਕਮ ਦੀ ਵਧੀਕੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਬਣ ਖਲੋਤਾ, ਜੋ ਇਤਨਾ ਵਧਿਆ ਕਿ ਮਈ ੧੬੭੦ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਤਨਾਮੀ ਫ਼ਿਰਕਾ ਉੱਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਨਾਰਨੌਲ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਸਤਨਾਮੀਏ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਭੀ ਵਧ ਤੁਰੇ। ਪਰ ਗਰੀਬ ਸਤਨਾਮੀਏ ਮਮੂਲੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਕਦ ਤਕ ਮੁਗ਼ਲ-ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ? ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮਾਰਚ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬੇ-ਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ ਗਿਆ।

ਇਹ ਲੱਛਣ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲ-ਹਕੂਮਤ ਕੁਹਜੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਨੇ ਇਹ ਸੂਝ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ।

ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤ

ਸਾਰੇ ਉੱਤਰੀ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸਖ਼ਤੀ ਦੀ ਇਹ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਆਮ ਪਰਸਿੱਧ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਬੜੇ ਬੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਸੀ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਖ਼ਾਂ ਉਥੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਭੀ ਸਾਰੀ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਾ-ਨਸ਼ੀਨ ਗੁਰੂ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਸਮੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਵੈ-ਮਾਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਤੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਲੋਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਭੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸੋ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਅਗੇ ਝੁਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਸਿਆਣੇ ਸਿਆਣੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੂਰਨੇ

ਸਹਿਮ ਨਾਲ ਨਿਤਾਣੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਨਿਰੇ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਰਾਹ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿੰਦ ਪਾਉਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਜ਼ੁਲਮ ਅਗੇ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਅਜੇ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭੀ ਪਿਤਾ-ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬੇ-ਸ਼ੱਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲਿਖ ਭੇਜੋ, ਜੁ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਡੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਾਹਬਰ ਹਨ, ਜੇ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਗਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਸਿਖ-ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਸਮੇ ਸਮੇ ਥਾਪੇ ਹੋਏ ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਖੀ ਸਿਖ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ

ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿਖ-ਧਰਮ ਦਾ ਮੁਖ ਪਰਚਾਰ ਭੀ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰੋ ਅਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਵੋ। ਫਿਰ ਭੀ ਸਮੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਅਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸ ਥਾਂ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੌਤ ਦਾ ਸਹਿਮ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਈ ਪਠਾਣ ਕਬੀਲੇ ਵੱਸਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਅੱਜ ਤੋਂ ਨੌਂ ਦਸ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੱਭਜ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਕਰਨਾ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਕੇ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਆਚਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਫ਼ਰਕ ਨਾ ਪਿਆ। ਇਹ ਲੋਕ ਬੜੇ ਦਲੇਰ ਸਨ, ਪਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਬੀਲੇ ਸਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਦੇ ਮਿਲਵੀ ਤਕੜੀ ਤਾਕਤ ਨਾ ਬਣ ਸਕੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਘੇ ਚਾਰ ਕਬੀਲੇ ਹਨ—ਅਫ਼ਰੀਦੀ, ਸ਼ਿਨਵਾਰੀ, ਯੂਸਫ਼-ਜ਼ਈ ਅਤੇ ਖਟਕ।

ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਹਨਾ ਦੀ ਵਧਦੀ ਵੱਸੋਂ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਅੰਨ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੋ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਕਾਬੁਲ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਵਣਜ-ਵਪਾਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਲੋਕ ਮਨ-ਮੰਨਿਆ ਮਸੂਲ ਲਾਂਦੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੁਗ਼ਲ-ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹੱਕ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਭੀ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਇੱਟ-ਖੜੱਕਾ ਕਦੇ ਕਦੇ ਲੱਗ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਅਕਬਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਯੂਸਫ਼-ਜ਼ਈਆਂ ਨਾਲ ਹੋ ਪਿਆ ਸੀ। ਯੂਸਫ਼-ਜ਼ਈ ਸਵਾਤ ਤੇ ਬਜੌਰ ਦੀਆਂ ਵਾਦੀਆ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪਿਸ਼ੌਰ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਸੰਨ ੧੫੮੬ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜੀ ਬੀਰਬਲ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਹ ਬੀਰਬਲ ਸਮੇਤ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸੰਨ ੧੬੬੭ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਯੂਸਫ਼-ਜ਼ਈਆਂ ਨੇ ਫਿਰ ਸਿਰ ਚੁੱਕਿਆ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਕਈ ਹੋਰ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਕਬੀਲੇ ਭੀ ਉਹਨਾਂ

ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਗਏ, ਪਰ ੧੬੭੧ ਵਿਚ ਰਾਠੌਰ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਲਿਆ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਅਫਰੀਦੀਆਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਹੋ ਪਈ, ਫਿਰ ਖਟਕਾਂ ਨਾਲ। ਖਟਕ ਜ਼ਿਲਾ ਕੋਹਾਟ ਅਤੇ ਬੰਨੂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਪਿਸ਼ੌਰ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਠਾਣ ਕਬੀਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਉੱਤਰੀ ਆਸਾਮ ਦੇ ਅਹੋਮ ਕਬੀਲੇ ਨੇ ਜੋ ਭੁਗਤ ਮੀਰ ਜੁਮਲਾ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਸੀ ਉਹੀ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਇਹਨਾਂ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਸਵਾਰੀ।

ਆਖ਼ਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਆਪ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ੨੬ ਜੂਨ ਸੰਨ ੧੬੭੪ ਨੂੰ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਅਤੇ ਡੇਢ ਸਾਲ ਉਥੇ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹਾਲਾਤ ਸੁਧਰੇ, ਤਾਂ ਸੰਨ ੧੬੭੫ ਦੇ ੨੩ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ੨੯ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੬੭੬ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਹਿਜਰੀ ਸਾਲ ਦੇ ਮਹੀਨਾ ਸ਼ਵਾਲ ਦੀ ੧੫ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਤੋਂ ਚੱਲਿਆ ਤੇ ਮਹੀਨਾ ਮੁਹੱਰਮ ਦੀ ੨੨ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ।

ਅੱਠਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦੇਸ-ਰਟਨ

ਸੈਫ਼ਾਬਾਦ, ਸਮਾਣਾ

ਅਨੰਦਪੁਰ-ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ, ਸਭ ਨੂੰ ਇਹ ਭਾਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਮੁੜ ਇਥੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਉਣਗੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨਾ ਇਨਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਉੱਚਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ। ਫਿਰ ਆਪ ਸੰਨ ੧੬੭੪ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਪਏ। ਕਈ ਸਿਖ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਡਰਤਾ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਹੀ ਤੁਰੇ ਸਨ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਏ। ਇਥੋਂ ਰੋਪੜ ਨਨਹੇੜਾ ਆਦਿਕ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਧੇ ਦੱਖਣ ਵਲ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸੈਫ਼ਾਬਾਦ ਪਹੁੰਚੇ, ਜੋ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਚਾਲੀ ਕੁ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਵਲ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਪੰਜ ਕੁ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਵਲ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੱਯਦ ਸੈਫ਼ ਅਲੀ ਖ਼ਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੁਖੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਧੀਰਜ ਦੇਣ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਲੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ਾਂਤ-ਚਿੱਤ ਰਹਿ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ, ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤੁਰੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਭੀ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਸੈਫ਼ ਅਲੀ ਖ਼ਾਂ ਉਤੇ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਖਿੱਚੇ ਹੋਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਟਿਕੇ।

ਸੈਫ਼ਾਬਾਦ ਤੋਂ ਸਮਾਣੇ ਆਏ। ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਮੜ੍ਹਲ ਰਾਜਪੂਤ ਸਮਾਣੇ ਦਾ ਤੁਰਨੇ-ਸਿਰ ਚੌਧਰੀ ਸੀ। ਸੱਯਦ ਸੈਫ਼ ਅਲੀ ਖ਼ਾਂ ਪਾਸ ਇਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ

ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਆਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਸੈਫ਼ ਅਲੀ ਖ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਥੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿਣ, ਪਰ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਕੈਥਲ, ਲੱਖਣ ਮਾਜਰਾ, ਰੋਹਤਕ

ਸਮਾਣੇ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵਲ ਚੱਲ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੈਥਲ, ਲੱਖਣ ਮਾਜਰੇ ਦੇ ਰਸਤੇ ਰੋਹਤਕ ਆਏ। ਕੈਥਲ ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ੧੯ ਕੋਹ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੈ। ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ—ਇਕ ਠੰਢਾਰ ਤੀਰਥ ਉਤੇ, ਦੂਜਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ। ਲੱਖਣ ਮਾਜਰੇ ਅਤੇ ਰੋਹਤਕ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਰੋਹਤਕ ਦੇ ਸ਼ੀਤਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਢਾਈ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ।

ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਔਖਿਆਈ ਸੀ, ਉਥੇ ਉਥੇ ਖੂਹ ਤੇ ਬਾਉਲੀਆਂ ਲਵਾਂਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਘਾਬਰੇ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਲੇਰੀ ਦੇਂਦੇ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਖ਼ਾਸ ਸੇਵਕ ਤਾਂ ਪੰਜ ਹੀ ਰੱਖੇ ਸਨ—ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ, ਭਾਈ ਊਦਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ—ਪਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਦੇਸ-ਰਟਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੁਣਿਆ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਲੋਕ ਹੁੰਮ-ਹੁੰਮਾ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਆ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਵਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਭੇਟਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਰਹੀ ਬੇ-ਅੰਤ ਮਾਇਆ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸੇ ਉਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਭਲਾਈ ਵਾਸਤੇ ਖ਼ਰਚ ਕਰਦੇ ਗਏ। ਉਧਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੜੀ ਕਿੱਲਤ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਹੁਤ ਬਾਉਲੀਆਂ ਤੇ ਖੂਹ ਲਵਾਏ। ਇਹ ਕੰਮ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਕਰਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕਈ ਮਸੰਦ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਡਰ ਗਏ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਹੌਸਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਤੁਰਕ ਹਾਕਮਾਂ ਵਲੋਂ ਰਪੋਟਾਂ

ਜਿਸ ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਗਏ, ਅਨੇਕਾਂ

ਹਿੰਦੂਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਡਰ ਦੂਰ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸੁਤੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਭੀ ਬਣਦੀ ਗਈ। ਤੁਰਕ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਬਦਲਦੀ ਦਸ਼ਾ ਕਿਵੇਂ ਚੰਗੀ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਸੀ ? ਉਹਨਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਰਪੋਟਾਂ ਭੇਜਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੁਟੇਰੇ ਧਾੜਵੀ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਡਰਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਨ-ਮਾਲ ਲੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਇਲਜ਼ਾਮ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੂਫ਼ੀ ਫ਼ਕੀਰ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਆਦਮ ਉਤੇ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਹਾਂਸੀ ਰੋਹਤਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਅਗਾਂਹ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਵਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਪਾਸ ਤੁਰਕ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀਆਂ ਰਪੋਟਾਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਅਰਜ਼ੀ ਭੀ ਅੱਪੜੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਨਾਲ ਹੀ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਗਰੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉੱਪਰ-ਲਿਖੇ ਪੰਜ ਸਿਖ ਹੀ ਸਨ।

ਸੈਰੁਲ-ਮਤਾਖ਼ਰੀਨ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਆਲਮਗੀਰ ਬਾਅਦ ਇਸਤਮਾਏ ਈਂ ਖ਼ਬਰ ਬ-ਹਾਕਮ ਲਾਹੌਰ ਨਵਿਸ਼ਤ ਕਿ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਰਾ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਮੁਕੈਦੋ ਮਹਬੂਸ ਦਾਰੇਦ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਹਸਬੁਲ ਹੁਕਮ ਬ-ਅਮਲ ਆਮਦ।"—ਭਾਵ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਏ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਉਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਬੁੱਢਾ ਤੇ ਗਰੀਬ ਸੱਯਦ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹਸਨ ਅਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਚੂੰਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਵਲ ਆ ਗਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦਾ ਇਨਾਮ ਮਿਲੇਗਾ। ਸੋ, ਇਹ ਹਸਨ ਅਲੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ

ਅਰਜ਼ੋਈ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ! ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੀ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਤਾਕਿ ਮੇਰੀ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਬਿਪਤਾ ਕੱਟੀ ਜਾਏ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹਿਰ ਆਗਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਸ ਬਾਗ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਉਤਰੇ ਜਿਥੇ ਹਸਨ ਅਲੀ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਬਕਰੀਆਂ ਚਾਂਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸੋਨੇ ਦੀ ਮੁੰਦਰੀ ਤੇ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਮੁੰਦਰੀ ਗਹਿਣੇ ਪਾ ਦੇਣੀ ਤੇ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਵਿਚ ਦੋ ਰੁਪਇਆਂ ਦੀ ਮਿਠਾਈ ਲੈ ਆਉਣੀ। ਇਹ ਇਕ ਅਨੋਖੇ ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਸੌਦਾ ਸੀ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਬਾਬੇ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਹ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਉਸ ਬਾਗ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ ਜਿਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕੌਤਕ ਰਚਿਆ ਹੀ ਆਪਣੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਸੀ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲਿਆਂ ਇਕ ਸਾਲ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਸੰਨ ੧੬੭੫ ਸੀ ਜਦੋਂ ਆਗਰੇ ਦੀ ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ।

ਨੌਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਕੈਦ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਪੰਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਥਾਨਕ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਣ ਲਈ ਲਾਲਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ, ਮੌਤ ਦੇ ਡਰਾਵੇ ਭੀ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਭੀ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਦਿਉ। ਪਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਲਾਲਚ ਦਾ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਡਰਾਵੇ ਦਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨੀ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਮੌਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਿਆਂ, ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਇਕ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉਹ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਮੌਤ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿੱਖ ਲੈਣਗੇ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਖੁੰਦੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।

ਭਿਆਨਕ ਮੌਤ ਦੇ ਡਰਾਵੇ

ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਦੂਜਾ ਹੁਕਮ ਆ ਗਿਆ ਕਿ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ (ਜੀ) ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਸੈਰੁਲ ਮਤਾਖ਼ਰੀਨ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਬਾਅਦ ਚੰਦ ਰੋਜ਼ ਹੁਕਮਿ ਦੀਗਰ ਦਰ ਬਾਰਾਏ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਰਸੀਦ ਕਿ ਊ ਰਾ ਕੁਸ਼ਤਹ ਵਜੂਦਸ਼ ਰਾ ਚੰਦ ਹਿੱਸਾ ਨਮੂਦਹ ਅਤਰਾਫੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬਿਆਵੇਜ਼ੰਦ।"—ਭਾਵ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਉਸ ਦੇ ਜਿਸਮ ਦੇ ਟੋਟੇ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਭਨੀ ਪਾਸੀਂ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ਭਿਆਨਕ ਮੌਤ ਦੇ ਡਰਾਵੇ ਦੇਣ ਲਈ ਤੁਰਕ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਮਤੀਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਆਰੇ ਨਾਲ

ਚਿਰਾਇਆ, ਫਿਰ ਭਾਈ ਦਿਆਲੇ ਨੂੰ ਉਬਲਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਦੇਗ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਡਰਾਵੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਸਚੇ ਤੋਂ ਡੇਗ ਨਾ ਸਕੇ। ਆਖਰ ੧੧ ਨਵੰਬਰ ਸੰਨ ੧੬੭੫ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦਿਨ ਵੀਰਵਾਰ ਸੀ। ਦੇਸੀ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਮੱਘਰ ਦੀ ੧੧ ਤਰੀਕ ਸੀ। ਚੰਨ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਮੱਘਰ ਸੁਦੀ ੫ ਸੀ। ਅਰਬ ਦੇਸ ਦੇ ਹਿਜਰੀ ਸਾਲ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਰਮਜ਼ਾਨ ਦੀ ੩ ਤਰੀਕ। ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਥੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਚ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀਸ ਗੰਜ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਨ ੧੭੯੦ ਵਿਚ ਸ: ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਕਰੋੜ-ਸਿੰਘੀਏ ਨੇ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਜੈਤੇ ਦੀ ਹਿੰਮਤ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੁਰਕ ਹਾਕਮਾਂ ਵਲੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਮੁਨਾਦੀ ਕਰਾਈ ਗਈ ਸੀ। ੧੧ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਲੱਗ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿਖ, ਹਿੰਦੂ ਸਭੇ ਹੀ ਸਨ।

ਦੁਖੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ, ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇ ਕੇ ਇਤਨੀ ਵਡੀ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ਼ਾਂਤ-ਚਿੱਤ ਰਹਿ ਕੇ ਹੱਸਦੇ-ਮੱਥੇ ਮੌਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ—ਇਹ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਤਾਂ ਲੋਕ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਂਦੇ ਆਏ, ਪਰ ਇਹ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਖੇਡ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਜੰਞੂ ਤਿਲਕ ਆਦਿਕ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਿਰ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਸ਼ਰਧਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਗੋਂ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਣਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਡਰਾਵੇ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਹਟਾਣਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ।

ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਲੀ ਇਹ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਹਿੱਲ ਗਏ। ਚੁਫੇਰੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚ ਗਈ। ਜਿਤਨੇ ਮੂੰਹ ਉਤਨੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਉਸ ਹਫੜਾ-ਤਫੜੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੈਤੇ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ

ਸੀਸ ਉਥੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਦੋ ਕੁ ਸੌ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ।

ਰਕਾਬਗੰਜ, ਲੱਖੀ ਵਣਜਾਰਾ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਧੜ ਕੋਲ ਪਹਿਰਾ ਲਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਊਦਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਭੇਸ ਵਿਚ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਚੁੱਕ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਵਿਉਂਤ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਵਪਾਰੀ ਛੇ ਸਤ ਸੌ ਬਲਦ ਲੈ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਲੰਘਿਆ। ਲੱਖੀ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ। ਇਹ ਜਾਤਿ ਦਾ ਲਬਾਣਾ ਸੀ, ਚੂਨੇ ਕਲੀ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਲੱਖੀ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਸੀ। ਅਨੇਕਾਂ ਲਬਾਣੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਸਿਖ ਬਣੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਾਰਨੌਲ[1] ਤੋਂ ਲੱਖੀ ਵਣਜਾਰਾ ਕਲੀ ਚੂਨੇ ਦੇ ਛੇ ਸਤ ਸੌ ਬਲਦ ਲੱਦ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਿਨ ਡੁੱਬਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਊਦੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦਾ ਦੁੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਮੇਲੀ। ਲੱਖੀ ਆਪਣੇ ਬਲਦਾਂ ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੈ ਤੁਰਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਉੱਡ ਉੱਡ ਕੇ ਘੱਟੇ ਦਾ ਤੂਫ਼ਾਨ ਜਿਹਾ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ। ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਪਰੇ ਦੁਰੇਡੇ ਹਟ ਖਲੋਤੇ। ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਭਾਈ ਊਦੇ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਧੜ ਇਕ ਬਲਦ ਉਤੇ ਲੱਦ ਲਿਆ। ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਤਿੰਨ ਕੁ ਮੀਲਾਂ 'ਤੇ ਲੱਖੀ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ, ਰਕਾਬ ਗੰਜ। ਅੱਪੜਦੇ ਨੇ ਹੀ ਧੜ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ, ਸਣੇ ਸਾਰੇ ਅਸਬਾਬ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੇ ਬਲਦ ਲੰਘ ਜਾਣ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਗਰਦਾ ਮੱਠਾ ਪਿਆ, ਤਾਂ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਧੜ ਭੀ ਉਥੋਂ ਗ਼ੈਬ ਸੀ। ਭਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬਲਦਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਭੀ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਅੱਪੜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਲੱਖੀ ਵਣਜਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਘਰ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲੱਖੀ ਕੋਲ ਖਲੋਤਾ 'ਲੁੱਟੇ ਗਏ, ਮਾਰੇ

---

1. ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸੱਤਰ ਕੁ ਮੀਲ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਹੈ, ਤੇ ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅਜਮੇਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਰੇਲਵੇ-ਲਾਈਨ ਉੱਤੇ ਗੀਵਾੜੀ ਤੋਂ ਅਗਾਹ ਵੀਹ ਕੁ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਰੇਲ ਦਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ।

ਗਏ' ਦਾ ਰੌਲਾ ਪਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਖੀ ਉਤੇ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਾ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਏ।

ਹੁਣ ਇਹ ਥਾਂ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਥੇ ਭੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਸੰਨ ੧੭੯੦ ਵਿਚ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ

ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੀਸ ਲੈ ਕੇ ਸਵਾ ਦੋ ਸੌ ਮੀਲਾਂ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਮੁਕਾਣ ਲਈ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਭੀ ਬਚਾਣੀ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ।

ਧੜ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰ-ਕਰਾ ਕੇ ਭਾਈ ਊਦਾ ਭੀ ਵਾਹੋ-ਦਾਹੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਭਾਈ ਜੈਤੇ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਜਾ ਮਿਲਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਰਲ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਜੈਤੇ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਨੇ, 'ਰੰਘਰੇਟੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬੇਟੇ'। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਪੱਛੜੀ ਹੋਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਖ਼ਾਲਸਾ' ਸਜਾਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਭੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ 'ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ' ਅਤੇ ਭਾਈ ਊਦਾ 'ਉਦੈ ਸਿੰਘ' ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੀਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਹੈ।

ਜੀਵਨ-ਸੰਖੇਪ

ਜਨਮ-ਅਸਥਾਨ : ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਲ।

ਜਨਮ-ਤਰੀਕ : ੫ ਵੈਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੬੭੮ (੧ ਅਪ੍ਰੈਲ ਸੰਨ ੧੬੨੧)।

ਗੁਰਿਆਈ : ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੬੬੪। (ਪ੍ਰਗਟੇ, ਸਾਵਣ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਪਿੰਡ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ)। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਬਕਾਲੇ ਦੇ ਰਸਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਗਏ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਸਾਇਆ : ੧੬੬੫ ਵਿਚ।

ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਦਾ ਦੌਰਾ : ਪੰਜ ਸਾਲ ਸੰਨ ੧੬੬੫ ਤੋਂ ੧੬੭੦ ਤਕ।

ਵਾਪਸ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆ ਕੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਸਾਲ ਟਿਕੇ।

ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਸਹਿਮ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਲਈ ਦੇਸ-ਰਟਨ ੧੬੭੪-੭੫।

ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ : ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਆਗਰੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ।

ਸ਼ਹੀਦੀ : ੧੧ ਨਵੰਬਰ ਸੰਨ ੧੬੭੫, ਦਿੱਲੀ।

ਦਸਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ੫੯ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ੫੭ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਸਲੋਕ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ, ਸ਼ਬਦ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ੧੫ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹਨ :

ਗਉੜੀ	੯	ਤਿਲੰਗ	੩
ਆਸਾ	੧	ਬਿਲਾਵਲੁ	੩
ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ	੩	ਰਾਮਕਲੀ	੩
ਬਿਹਾਗੜਾ	੧	ਮਾਰੂ	੩
ਸੋਰਠਿ	੧੨	ਬਸੰਤ	੫
ਧਨਾਸਰੀ	੪	ਸਾਰੰਗ	੪
ਜੈਤਸਰੀ	੩	ਜੈਜਾਵੰਤੀ	੪
ਟੋਡੀ	੧	ਜੋੜ	੫੯

ਨੋਟ : ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ 'ਆਦਿ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ੩੦ ਰਾਗ ਹਨ। ਇਕੱਤੀਵਾਂ ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਉਤਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਹੈ।

ਪਰਸਿੱਧ ਗੁਰਦੁਆਰੇ

(੧) ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ—'ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਹਲ' ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਸੰਨ ੧੬੨੧)

(੨) ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ—ਪਰਗਟ ਹੋਏ (ਸੰਨ ੧੬੬੪)।

(੩) ਬੜਾ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ—ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਗਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਉੱਤਰ ਵਲ। ਸੰਨ ੧੬੬੪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਏ ਇਥੇ ਠਹਿਰੇ ਸਨ।

(੪) ਕੋਠਾ ਸਾਹਿਬ (ਪਿੰਡ ਵੱਲਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਟਿਕੇ ਸਨ।

(੫) ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ।

ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਦਾ ਦੌਰਾ

(੧) ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਸਾਥੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ)।

(੨) ਕੜਾ ਮਾਣਕ ਪੁਰ (ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਪਾਰ)।

(੩) ਪ੍ਰਯਾਗ (ਮਹੱਲਾ ਅਹੀਆਪੁਰ)।

(੪) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੜੀ ਸੰਗਤਿ (ਕਟੜਾ ਰੇਸ਼ਮ, ਬਨਾਰਸ)।

(੫) ਬੜੀ ਸੰਗਤਿ (ਸਸਰਾਮ, ਬਿਹਾਰ ਪ੍ਰਾਂਤ)।

(੬) ਪਟਨਾ—ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮੇ ਆਗਰੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ

(੧) ਲੱਖਣ ਮਾਜਰਾ (ਜ਼ਿਲਾ ਰੋਹਤਕ)।

(੨) ਰੋਹਤਕ।

(੩) ਆਗਰਾ।

(੪) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ, ਦਿੱਲੀ।

(੫) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।

੧੧ਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ

(੧) ਕੋਮਲਤਾ, ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਤੇ ਵੈਰਾਗ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਸੀ ਵੇਖ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਕਿਤਨਾ ਕੋਮਲ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਸੀ, ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਮੱਲਾਂ ਮੱਲਣ ਵਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਦ ਦਰਜੇ ਦੀ ਉਪਰਾਮਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਜਾਇਜ਼ ਤੇ ਯੋਗ ਵਾਰਸ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਸੁਆਰਥੀ ਸ਼ਖ਼ਸ ਮਾਨ-ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਾ ਤੇ ਮਾਇਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰੋ-ਜ਼ੋਰੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵਾਂਗ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਭੀ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸੁਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਪਾਜ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹੌਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਉੱਘੜ ਗਿਆ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਧੀਰਮਲ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਸੰਦ ਨੇ ਇਹ ਬਾਜ਼ੀ ਹੱਥੋਂ ਜਾਂਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਤੇ ਮਾਰੂ ਵਾਰ ਕਰ ਕੇ ਘਰ-ਘਾਟ ਭੀ ਲੁੱਟ ਲਿਆ, ਤਦੋਂ ਭੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਾਂਤ-ਚਿਤ ਅਡੋਲ ਟਿਕੇ ਰਹੇ, ਦਿਲ ਵਿਚ ਰਤਾ ਭਰ ਭੀ ਮੈਲ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀਓ ਨੇ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਹ ਲੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਮਾਲ ਮੋੜ ਲਿਆਇਆ ਤੇ 'ਆਦਿ ਬੀੜ' ਭੀ ਖੋਹ ਲਿਆਇਆ, ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੋੜ ਭੇਜਿਆ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਏ। ੩੪ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬੈਠੇ ਸੇਵਕ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਹੀ ਇਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜੰਦਰੇ ਮਾਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਪੁੱਜ ਕੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਨਿਰਾਦਰੀ ਤੋਂ ਭੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਤਾ ਭਰ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਵੱਟ

ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ, ਜੋ ਬਕਾਲੇ ਤੋਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ, ਕੁਝ ਖਰੂਵਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਜ ਦਿੱਤਾ।

ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਗਏ ਤਾਂ ਸ਼ਰੀਕ ਸੋਢੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਤੌਖਲਾ ਪਿਆ। ਹੱਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਜਤਾਇਆ। ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਨਿਸਚਿੰਤਤਾ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਨਗਰ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਓਥੋਂ ਪਰੇ ਕਹਿਲੂਰ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁੱਲ ਲੈ ਕੇ ਨਵਾਂ ਨਗਰ ਵਸਾ ਲਿਆ।

ਖ਼ਲਕਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ

ਬਿਗਾਨੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪੈਂਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਹਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਸਾਮ ਤਕ ਲੰਮੇ ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਗਏ। ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਭਾਗਿਓ ਨੇ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਬਾਂਗਰ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕਿੱਲਤ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੇਵਕ ਜੋ ਮਾਇਆ ਭੇਟ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਹ ਸਾਰੀ ਹੀ ਪਾਣੀ ਖੁਣੋਂ ਅੱਖੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਕੱਟਣ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਗਏ ਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਖੂਹ ਤੇ ਬਾਉਲੀਆਂ ਲਵਾਂਦੇ ਗਏ।

ਜਦੋਂ ਆਪ ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਸਨ, ਤਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਸਾਮੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਜੰਗਾਂ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ, ਸਾੜ-ਫੂਕ, ਕਤਲਾਮ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਬੇ-ਪਤੀ ਤਾਂ ਹੋਣੀ ਹੀ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਰਸੂਖ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਵਰਤ ਕੇ ਸੁਲਹ ਕਰਾਈ ਤੇ ਖ਼ਲਕਤ ਨੂੰ ਬਿਪਤਾ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ। ਹਰ ਥਾਂ ਆਪ ਨੇ ਇਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੀਉਣ ਦੇਵੋ ਤੇ ਜੀਵੋ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਵੋ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰੋ।

ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਕੁਟਿਲ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਅੱਗ ਮੱਚ ਪਈ, ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਸਹਿਮ ਗਏ, ਨਿਤਾਣੇ ਜਿਹੇ ਹੋ ਕੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮਾਰ ਤੇ ਨਿਰਾਦਰੀ ਅੱਗੇ ਇਉਂ ਸਿਰ ਨਿਵਾਣ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਮੁੱਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਮਾਲ ਦਰਜੇ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਵਿਖਾ ਕੇ ਉੱਚੇ

ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਸਿਖਾਇਆ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਜੀਉ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ ਭੇਟਾ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ ਕਿ ਦੂਜਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਜੀਉਣਾ-ਮਰਨਾ ਹੀ ਅਸਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਹੈ।

ਤਾਲੀਮ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠ-ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣਾ ਪਏਗਾ:

(੧) ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ੬੦ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਕ ਲਫ਼ਜ਼ ਭੀ ਫ਼ਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(੨) ਕਿਤੇ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਰਤਾ ਭਰ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

(੩) ਸਾਰੀ ਹੀ ਬਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ।

(੪) ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਾਂਭਦਿਆਂ-ਸਾਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਾਂਤ, ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜੇ ਸਨ।

(੫) ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹਮ-ਖੁਲ੍ਹਾ ਹਿੰਦੂ-ਮੰਦਰ ਢੁਹਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਬਦੋ-ਬਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਏ, ਤਦੋਂ ਭੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਮੁੜ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਵਲ ਹੀ ਚੱਲ ਪਏ, ਨਗਰਾਂ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾ ਕੇ ਆਖ਼ਰ ਆਗਰੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੋ ਨੇ।

ਇਥੋਂ ਸਾਫ਼ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਚੋਟ ਦਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਅਸਰ ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਅੱਠ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ, ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਸਹਿਮ ਦੂਰ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ-ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਫੜ ਲਈ ਸੀ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਪੂਰਬ ਦੇਸ ਦੇ

ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਇਆ। ਦਰੋਪਤੀ, ਗਜ, ਅਜਾਮਲ, ਧ੍ਰੂ ਆਦਿਕ ਦੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸੁਣਦੇ ਆ ਰੰਹੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਮੁੜ ਮੁੜ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਨਿਤ ਸਤਸੰਗ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲਵੋਗੇ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਭੀ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਹਿੰਮਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਸਤਸੰਗ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਜਥੇਬੰਦੀ ਜਾਬਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਭਵਾ ਦੇਵੇਗੀ।

ਸੋ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੇਠ-ਲਿਖਿਆ ਖ਼ਾਸ ਲੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਹੈ:

(੧) ਜਗਤ ਦੀ ਅਨ-ਸਥਿਰਤਾ

ਇਹ ਸਰੀਰ ਸਦਾ ਟਿਕਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਮੌਤ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਆ ਦਬਾਏਗੀ। ਧਨ, ਦੌਲਤ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਭੀ ਸਦਾ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਬੜਾ ਹਿਤ-ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਮੌਤ ਆਇਆਂ ਸਭ ਪਰੇ ਹਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਿਰਤਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸਾੜ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ, ਜੋ ਮੌਤ ਹਰੇਕ ਉੱਤੇ ਆਉਣੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਇਤਨਾ ਸਹਿਮ ਕਿਉਂ ?

(੨) ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਦਾ ਚੱਕਰ

ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਵਾਪਰਦੇ ਹਨ, ਕਦੇ ਸੁੱਖ ਹੈ ਕਦੇ ਦੁੱਖ ਹੈ। ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਧਿਰ ਧਿਰ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਾਮਦ ਕੀਤਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਭੀ ਹੋਵੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰ ਭੀ। ਵੇਖੋ, ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਪ੍ਰਭੂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜੁੜੋ ਤਾਂ ਸੁੱਖਾਂ ਦੁੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਬੇ-ਪਰਵਾਹੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।

(੩) ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ-ਸਹਿਮ ਦੂਰ ਕਰੋ

ਜਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਅਨਾਥ ਦਰੋਪਤੀ ਦੀ ਲਾਜ ਅਹੰਕਾਰੇ ਕੌਰਵਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਗਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ, ਜਿਸ ਨਰਾਇਣ ਨੇ ਇਕ ਫੁੱਲ ਦੀ ਭੇਟਾ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਗਜ ਨੂੰ ਤੰਦਵੇ ਦੀ ਫਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਨਾਥ ਬਾਲਕ ਧ੍ਰੂ ਨੂੰ ਅਟੱਲ ਪਦਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਤੁਸੀ ਭੀ

ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਆਸਰਾ ਪਰਨਾ ਲਵੋਗੇ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੀ ਉਹ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਜ਼ੁਲਮ ਤਸ਼ੱਦਦ ਤੋਂ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਰੱਖ ਲਏਗਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਤਮਕ ਮੌਤੇ ਮਰਨ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ।

(੪) ਮੋਹ ਦਾ ਤਿਆਗ

ਇਸ ਮੋਹ ਨੂੰ ਛੱਡੋ। ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦਾ। ਇਹੀ ਧਿਰ ਧਿਰ ਦੀ ਮੁਥਾਜੀ ਕਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਚਸਕੇ, ਰੰਗ-ਤਮਾਸ਼ੇ ਮਿੱਠੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਸੁਆਰਥੀ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਿਰਾ ਆਪਣੀ ਖ਼ਾਤਰ ਜੀਉਣਾ ਸਹੀ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਨੀਵਾਂ-ਪਨ ਹੈ, ਇਹ ਆਤਮਕ ਮੌਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਤਿਆਗੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੰਦਰ ਵੱਸਦਾ ਰੱਬ ਦਿੱਸ ਪਏਗਾ ਤੇ ਤੁਸੀ ਨਿਡਰ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਜਾਉਗੇ।

(੫) ਭੇਖ, ਤੀਰਥ ਤੇ ਤਪ

ਇਹਨਾਂ ਭੇਖੀ ਸਾਧੂਆਂ ਤੋਂ ਬਚੋ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਨਿਰੇ ਪੇਟ ਪਾਲਣ ਦੇ ਪਰਪੰਚ ਰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਤੀਰਥਾਂ ਵਲ ਭੱਜਿਆਂ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਗੋਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਲੁਕਿਆਂ ਭੀ ਇਹ ਆਈ ਬਿਪਤਾ ਟਲ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗੀ। ਸਹਿਮ ਪਿਆ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਫੜੋ, ਸਭ ਸਹਿਮ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਯਾਦ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਹੀ ਮਨੋਰਥ ਹੈ।

o